

natuurpunt

Natuurpunt Oost-Brabant vzw

jaarboek natuurstudie 2002

Provincie Vlaams-Brabant

INHOUD

- 4 Structuurkenmerken van de Velpe
Joachim Lambrechts
- 12 Lieveheersbeestjes in Oost-Brabant: een stand van zaken
Jeroen Mentens, Tim Adriaens, Dirk Maes, Johan Bogaert
- 20 Naaldvarens
Jos Monnens i.s.m. Frank Delbecque en Herman Vannerom
- 24 De oliekever: *Sitaris muralis*
Nobby Thys
- 26 Libelleninventarisatie van de belangrijkste poelen, vijvers en waterplassen in de afdeling Velpe-Mene
Joris Luypaert
- 32 Een overzicht van bijzondere waarnemingen in Zuidoost-Brabant in 2002
Jorg Lambrechts en Robin Guelinckx
- 42 Een ‘Wasplatengrasland’ te Pellenberg
Georges Buelens
- 50 De (h)erkenning van onze niet-levende natuur
Jeroen Jansen
- 56 Het waarnemersnetwerk in de regio Hagelandse Heuvelstreek. Een stand van zaken na enkele maanden werking.
Koen Berwaerts en Els Vints

Voor u ligt het vierde jaarboek natuurstudie van Natuurpunt Oost-Brabant.

We zijn fier dat we eens te meer een rijk aanbod aan artikels kunnen presenteren en hopen dat ieder er wat naar zijn zin in terugvindt. De diversiteit aan onderwerpen is alvast aanzienlijk. Er komen 2 artikels uit de geografische hoek. Twee andere artikels bespreken het onderzoek naar 2 groepen ongewervelden (Lieveheerbeesten en libellen). Vondsten van zeldzame varens worden bekend gemaakt. Ook komt u te weten wat 'wasplaten' zijn, ook wel 'de orchideeën onder de paddestoelen' genoemd omwille van de zeer specifieke eisen die ze aan hun omgeving stellen. In ons werkingsgebied zijn er 2 'waarnemingsnetwerken' actief, platforms om digitaal waarnemingen en ideeën rond natuurstudie uit te wisselen. De werking wordt toegelicht in dit jaarboek en daaruit mogen we afleiden dat ze heel goed draaien. Ongetwijfeld een belangrijke voedingsbron voor ons jaarboek in de komende jaren.

We hopen ook een goed evenwicht gevonden te hebben tussen 'amateur-onderzoekers' en 'professionelen'. We zijn enerzijds benieuwd naar wat professionele onderzoekers in onze streek ontdekken. Anderzijds blijft onze streven een jaarboek door en voor de vrijwilligers. En hun onderzoek moet er niet voor onderdoen.

Geen enkel artikel betekent de eindstap van een onderzoek. Integendeel, elk onderzoek leidt tot meer vragen en de onderzoeker beëindigt zijn artikel met een oproep tot medewerking. Meer waarnemende ogen leiden tot meer inzichten. De regionale paddestoelenwerkgroepen gaan op zoek naar nieuwe 'wasplatenweides'. De nationale Lieveheersbeestenwerkgroep bereidt een 'voorlopige atlas' voor en zou nieuwe lokale medewerkers in de komende jaren zeer goed kunnen gebruiken om tot een zinvol eindresultaat te komen. Voel u geroepen om deze aardige dieren beter te leren kennen!!

2003 wordt zonder twijfel een boeiend natuurstudiejaar.

We verwachten dan ook dat we volgend jaar een goed gevuld 'jubileumnummer' kunnen presenteren !

Jorg Lambrechts

Dit jaarboek werd gerealiseerd met de steun van en in samenwerking met de provincie Vlaams-Brabant, partner voor natuur

Structuurkenmerken van de Velpe

Joachim Lambrechts, foto's Pieter Abts

Een uitgebreide studie naar de fysische structuurkenmerken van het riviertje de Velpe is uitgevoerd. Over grote delen van het traject blijkt de Velpe voor diverse structuurparameters, zoals meandering, pool-riffle patroon, holle oevers... goed te scoren. Waterplanten bleken vooral aanwezig te zijn op trajecten waar de structuurkwaliteit goed is.

Inleiding

In opdracht van Aminal, afdeling Water voerde studiebureau AEOLUS de studie 'Ecologische inventarisatie en visievorming' voor het stroomgebied van de Velpe uit (Lambrechts e.a., 2002). De studie heeft tot doel ondersteuning te bieden aan Afdeling Water om het beheer van de Velpe (waterloop 1^e categorie) beter af te stemmen op de aanwezige ecologische potenties in het stroomgebied. Hiervoor werd het volledige stroomgebied doorgelicht, met de nadruk op de hoofdwaterloop en het valleigebied. Uiteenlopende aspecten, zoals de structuur van de

waterlopen, de waterkwaliteit, het grondwater en fauna en flora werden geïnventariseerd, geanalyseerd en beschreven. Op basis van deze gegevens werden beheer- en beleidsvoorstellen voor ecologische herwaardering van de Velpe en haar omgeving voorgesteld. De studie moet bijdragen tot de visievorming over de waterloop en de vallei binnen de waterhuishoudingsplannen.

Dit artikel biedt een weergave van de voornaamste bevindingen met betrekking tot de structuurkenmerken van de Velpe.

1. Eén bron van de Velpe is gelegen in de kelder van een huis te Opvelp; foto van de eerste meters van de Velpe in open lucht (in de tuin van het betreffende huis)

Inventarisatie van de waterloopstructuur

De Velpe en een aantal andere waterlopen uit het stroomgebied werden in de zomer van 2001 gedetailleerd in kaart gebracht. De bestudeerde (delen van de) waterlopen werden ingedeeld in ecologisch homogene eenheden - trajecten genoemd - met een gemiddelde lengte van 200 m. Per waterlooptraject werd een structuurfiche van 3 blz. ingevuld, een schets gemaakt en foto's genomen. De Velpe werd van bron tot monding - over een totale lengte van ongeveer 40 km - geïnventariseerd. Hierbij kozen we voor een dubbele inventarisatie: een eerste maal vanop de oever, een tweede keer vanuit de waterloop. In het 'bevaarbare' gedeelte van de Velpe, tussen de steenweg Tienen-Leuven en de monding te Halen bestudeerden we de Velpe vanuit een kano. In het stroomopwaartse gedeelte hield een waadpak onze voeten droog.

De resultaten worden in de genoemde studie op diverse manieren grafisch weergegeven, o.a. in monothematische kaarten, met een synthesesmaat (ook cartografisch uitgewerkt) en een syntheses tabel van structuurkenmerken. In dit artikel is de weergave – om praktische redenen – beperkt tot tekst, foto's en een tabel/grafiek. Het volledige tekstrapport en de figuren-bundel op CD kan u aanvragen op onderstaand adres.

Situering van de Velpe

Het stroomgebied van de Velpe maakt deel uit van het Demerbekken. De Velpe is een zuidwest-noordoost georiënteerde laaglandbeek die ontspringt op het Haspengouws leemplateau, in noord-oostelijke richting doorheen het Hageland stroomt en uitmondt in de Demer, die de scheiding vormt tussen het Hageland en de Zuiderkempen.

Het infiltratiegebied van de Velpe valt voor een klein stukje in het Waalse gewest. We kunnen 2 duidelijke bronnen van de Velpe lokaliseren in het uiterste zuidwesten van het dorp Opvelp. De meest oostelijke bron is gelegen in de kelder van een huis. De westelijke is gelegen in een meer typisch bronvalleitje.

De Velpe stroomt - in stroomafwaartse volgorde - door de gemeenten Bierbeek, Boutersem, Tienen, Glabbeek, Kortenaken en Halen en mondt uit in de Demer, op een hoogte van ca. 20 m.

Van de bronnen tot in Neervelp is de Velpe een onbevaarbare waterloop van derde categorie, waarvoor de gemeente instaat voor het beheer. Te Neervelp wordt de Velpe een waterloop van 2^e categorie, waarvoor de provincie bevoegd is. Stroomafwaarts van de monding van de Broekbeek – dat is net stroomopwaarts van de Dalemse molen te Vissenaken - is Aminal, afdeling Water de bevoegde waterbeheerder (1^e categorie).

Algemeen beeld van de structuur van de Velpe

Globaal beschouwd is de Velpe een waterloop met waardevolle tot zeer waardevolle structuurkenmerken over een groot gedeelte van de volledige loop. **In vergelijking met andere Vlaamse waterlopen van eenzelfde formaat scoort de Velpe goed.**

De beste structuurkwaliteit treffen we aan in de Velpe tussen de Molen van Arnauts (Vroente) en het kasteel van Blekkom. Andere lange aaneengesloten stukken van de Velpe met een waardevolle structuur vinden we:

1. tussen Opvelp en Neervelp (Molensteen)
2. ter hoogte van Butsel (Kloosterveld)
3. tussen de Bijvoordemolen en de Dalemse molen
4. stroomafwaarts van de Dalemse molen (foto 4)
5. tussen de Rotemse molen en de Zepstraat.

Tussen Halen-centrum en de monding is de sinuositeit van de Velpe van nature lager. **Er is een duidelijke correlatie tussen waardevolle structuurkenmerken en het voorkomen van waterplanten.** De aangetroffen waterplanten als Pijlkruid, Gele plomp,

2. Zwak-meanderende Velpe in het kasteelbos van Kwabeek (net stroomafwaarts van E40)

Schedefonteinkruid, Grote waterweegbree, Groot moerasscherm, Grote Egelskop en Zwanebloem komen in hogere dichtheden voor in delen van de Velpe met een goed ontwikkelde meandering, variaties in diepte, sedimentplaten en andere waardevolle structuurkenmerken.

De afwezigheid van waardevolle structuurkenmerken kan op de meeste plaatsen gelinkt worden aan diverse antropogene ingrepen. Het meest ingrijpend was de rechtekking van de Velpe in de jaren '50 tussen Zuurbemde (ongeveer vanaf de Panishoeve) en de Vroente (Molen van Arnauts). Foto 5 toont de gevolgen van de normalisering: kaarsrechte waterloop, steile oevers, nauwelijks variatie in morfometrie, ... In de jaren '80 waren er nog plannen om de Velpe ook in Bunsbeek en tussen de Vroente en Kortnaken recht te trekken. Dankzij protest van het 'Red de Velpe' – comité van Natuur en Landschap (nu Natuurpunt Oost-Brabant) konden deze ingrepen verhinderd worden. In de jaren '90 werden inspanningen gedaan om het rechtgetrokken deel van de Velpe op te waarderen, door het opnieuw uitgraven van oude meanders (op basis van oude luchtfoto's) en het stimuleren van hermeandering met behulp van stroomdeflectoren (foto 6). Deze acties werden geconcentreerd in het

wachtbekken van Hoeleden-Miskom.

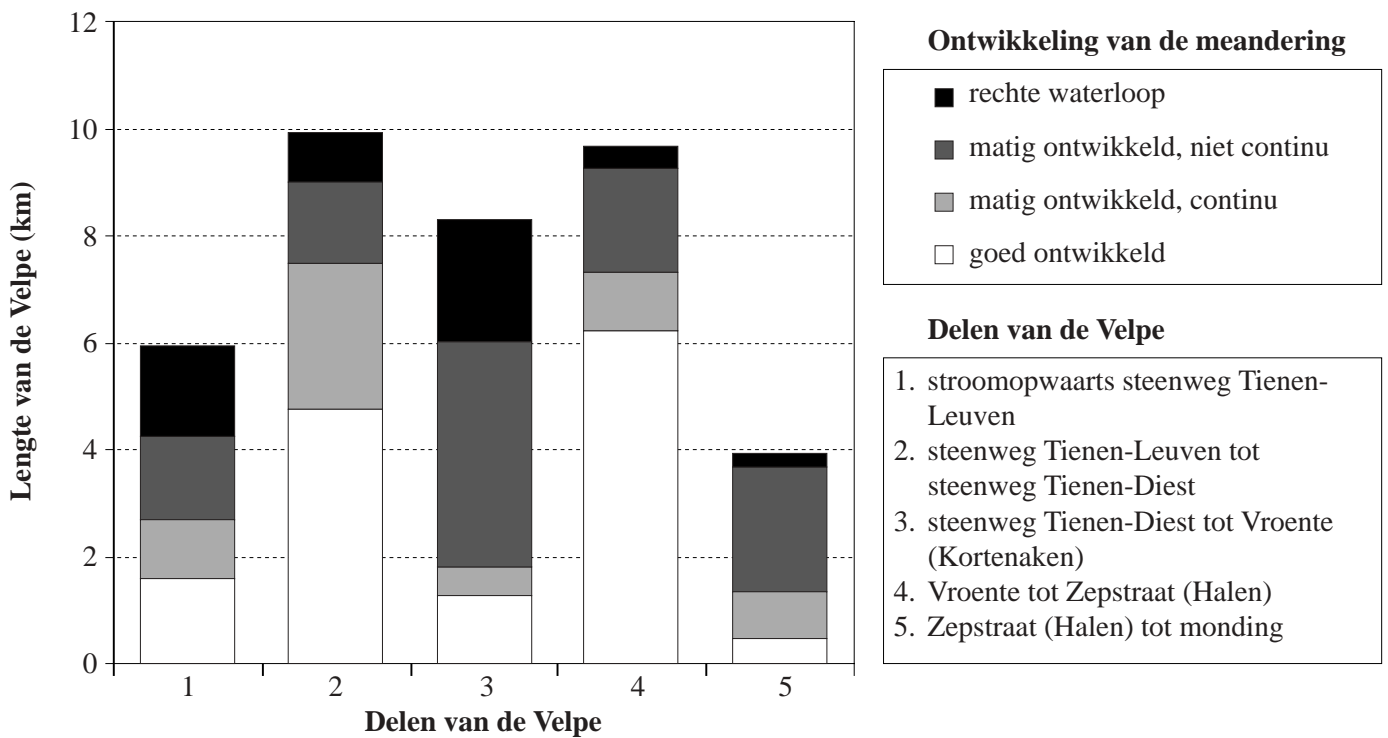
De omleggingen/rechttrekkingen van de Velpe stroomopwaarts van de watermolens (minstens 12 op de Velpe) zijn veel ouder. De Rotemse molen (Loksbergen, foto 7) en de bijhorende omlegging van de Velpe zouden dateren van halfweg de 15de eeuw. De waterloop werd er over een afstand van enkele honderden meters stroomopwaarts van de molen verlegd naar een hoger gelegen deel van de vallei en/of van dijken voorzien om een verval te creëren.

Ook bij de doortochten van de Velpe doorheen bebouwde omgeving heeft de waterloop veel van het natuurlijke karakter moeten inboeten. Vooral de bovenloop van de Velpe heeft hieronder te lijden. De bovenloop is gelegen in de Leemstreek waar de bebouwing zich concentreert in compacte dorpen in de valleien. Het centrum van Opvelp, Neervelp en Vertrijk zijn in de Velpevallei gelegen. Tussen de bronnen en het centrum van Opvelp is het natuurlijk karakter volledig verloren gegaan: de waterloop is recht, gefixeerd tussen verharde oevers, als een gracht langs een weg en stroomt over een aanzienlijke afstand ondergronds. In de midden- en benedenloop is er geen geconcentreerde bebouwing langs de Velpe, op de doortocht door Halen na.

3. Om een verval te creëren voor de Dalemse molen werd de Velpe verlegd en bedijkt. Het wateroppervlak ligt steeds bijna op dezelfde hoogte als de oevertoppen en hoger dan het omliggende valleigebied.

Figuur 1: Ontwikkeling van de meandering in 5 delen van de Velpe

Meandering patroon

Informatie over de meandering hebben we via de beoordeling van de meandering op terrein én de berekening van de sinuositeit per traject. De meandering is het best ontwikkeld tussen de Bijvoordemolen en de steenweg Tienen-Aarschot (deel 2 in figuur 1), stroomafwaarts van de Dalemse molen, stroomopwaarts van Kortenaken-centrum, tussen Kortenaken-centrum en het kasteel van Blekkom en tussen de Rotemse molen en de Zepstraat. Er zijn een aantal trajecten met een sinuositeit van meer dan 1,5. Dit betekent dat de afstand die het Velpewater op deze plaatsen moet afleggen meer dan de helft langer is dan in het geval van een rechte waterloop. Bovendien wordt het water in elke bocht afgeremd én door de ruwheid van bodem en oevers. Dit illustreert de waarde van de meanderende delen van de Velpe in de overstromingsproblematiek.

De beperktere meandering in delen 1, 3 en 5 is te verklaren door respectievelijk de bebouwing en hogere stroomsnelheid in de bovenloop (deel 1), de grootschalige rechte trekkingen tussen Zuurbemde en de Vroente (deel 2) en de van nature lagere sinuositeit in de zuidoost-noordwest georiënteerde Velpe-Demervallei, samen met de normalisatie in Halen-centrum (deel 3).

Diepte-ondiepte patroon

In een natuurlijke meanderende waterloop ontstaat er een typisch diepte/ondiepte patroon. In de buitenbochten worden er diepten (pools) uitgeschuurd door de hogere stroomsnelheid. In de rechte stukken tussen de meanderbochten - vooral net voor de bocht - is de waterloop ondieper. Er blijkt een vrij sterke correlatie te bestaan tussen de meandering en het diepte/ondiepte patroon. In een aantal trajecten (bv. tussen de Rotemse molen en de Zepstraat te Halen) zijn er verschillen tussen de diepten (pools) en ondiepten (riffle's) van ca. 1 m.

Oevermorfologie

Het voorkomen van holle oevers is bepaald door de vrijheid van de waterloop (geen rechte trekking, geen oeververstevigingen) én de aanwezigheid van bomen of struiken op de oever (doorworteling van de oever). De wortels houden de bovenste lagen vast terwijl de onderliggende lagen worden uitgeschuurd. Een matige meandering blijkt voldoende te zijn voor de ontwikkeling van holle oevers indien er bomen op de oever aanwezig zijn. Bij afwezigheid van houtige oeverbegroeiing is er sterke erosie van de buitenbochten tot verticale wanden, maar holle oevers ontstaan in die omstandigheden zelden. De best

ontwikkelde holle oevers troffen we aan in Guldenagel, tussen de Vroente en Kortnaken en net stroomafwaarts de Rotemse molen (Loksbergen).

Zachthellende Velpe-oevers zijn zeldzaam. Op plaatsen waar meer bewegingsvrijheid wordt gegeven aan de waterloop, ontstaan door sedimentatie lokaal zacht hellende oevers in de binnenbochten. In de delen met de best ontwikkelde structuurkenmerken ontstaat een vrij grote variatie in oevermorfologie: verticale oevers in de buitenbochten en zacht hellende sedimentplaten in de binnenbochten. Bij aanwezigheid van houtige oeverbegroeiing ontstaan ook holle oevers.

Directe bedijking werd geregistreerd stroomopwaarts van de Zelkermolen, molen van Arnauts, voormalige molen van Hoeleden (aan vistrappen), Rotelmolen, Dalemse molen, Bijvoordemolen en Kwade molen. Bij de rechttrekking van de Velpe te Hoeleden zijn ook dijken aangelegd (bv. traject 25). In het wachtbekken te Hoeleden werden de oeverwallen lokaal afgegraven om overstroming toe te laten. Op grotere afstand van de waterloop werd een dijk aangelegd ter begrenzing van het wachtbekken.

Oeververstevigingen

Schanskorven - stalen korven met grote stenen - zijn oeververstevigingen die belangrijke beperkingen opleggen aan het ecologisch functioneren. Het voorkomen ervan in de Velpe is beperkt. Enkel ter hoogte van Zuurbemde is er op iets grotere schaal gebruik gemaakt van schanskorven.

De rijkelijke aanwezigheid van oeverbeschoeiingen in de bovenloop van de Velpe (meer bepaald stroomopwaarts van de steenweg Tienen-Leuven) is te verklaren door de concentratie van bebouwing langs de waterloop.

Sedimentplaten

Ook hier weer een duidelijke relatie met het meanderingspatroon. Het vrije functioneren van de waterloop is een voorwaarde voor de ontwikkeling van sedimentplaten. De sedimentplaten ontwikkelen op plaatsen met een lagere stroomsnelheid. Een dergelijke situatie treffen we bij uitstek aan in de binnenbochten van meanders (ontwikkeling van pointbars).

4. In een vrij meanderende waterloop – zoals hier in de Velpe te Vissenaken – ontstaat er variatie in oevermorfologie, waterdiepte, beddingsmaterialen, ...

5. Rechtgetrokken, bedijkte, nauwelijks stromende Velp (7-8 m breed), stroomopwaarts van de molen van Arnauts (Vroente)

Beddingmateriaal

Over het algemeen treffen we onder een eventuele sliblaag en sedimentlagen leem aan. De textuur van de sedimentaire lagen is zeer uiteenlopend: van kleiig tot grind. De grotere fracties, in het bijzonder grind treffen we voornamelijk aan in de diepten in de buitenbocht waar de stroomsnelheid hoger is. De fijnste partikels sedimenteren op de sedimentplaten. In delen van de Velp met een goed ontwikkelde meandering is door deze processen een grote variatie aan beddingmaterialen ontstaan.

Grofkorrelig beddingmateriaal komt veelvuldig voor tussen de E40 en Hoogbutsel, in Guldenagel en in Bunsbeek (tussen Dalemse molen en Panishoeve). Het gaat voornamelijk om residuaire grinden uit de Tertiaire formaties.

Vismigratieknelpunten

De voornaamste vismigratieknelpunten treffen we aan bij (voormalige) molens. We vinden aanwijzingen voor het bestaan van 12 watermolens op de Velp (Tabel 1). Aan de voormalige molen van Hoeleden is het vismigratieknelpunt weggewerkt door de aanleg van vistrappen. Dit is het eerste vismigratieknelpunt in Vlaanderen dat werd weggewerkt en waar reeds een monitoringsstudie werd uitgevoerd. De vistrap blijkt goed te functioneren voor nagenoeg alle vissoorten. Het IBW (Verbiest, De Charleroy e.a., 1998) stelde bij een onderzoek vast dat maar liefst 16 vissoorten erin slaagden de 8 V-vormige bekkentrappen (hoogteverschil = 8 keer 15 cm) op te zwemmen. Van de molensite zijn hier nauwelijks nog sporen terug te vinden.

Tabel 1: (Voormalige) watermolens op de Velp, van monding naar bron

Naam molen	Categorie waterloop	Gemeente	verval (m)
Zelkermolen	1	Halen (Zelk)	0,8
Rotemse Molen of Oude Molen	1	Halen (Loksbergen)	2
Molen van Arnauts	1	Kortenaken (Vroente)	1,7
Molen van Ransberg	1	Kortenaken (Miskom)	0,1+0,1+0,2+0,2
(Molen van Hoeleden)	1	Kortenaken (Hoeleden)	8 keer 0,15
Rotelmolen	1	Glabbeek (Pamelen)	2
Dalemse molen	1	Tienen (Vissenaken)	1,6
Bijvoordemolen of Molen Kemels	2	Boutersem (Bijvoorde)	2
Heimolen	2	Boutersem (Roosbeek)	1,5
Kwade molen	2	Boutersem (Boutersem)	2,8
Molen van Kwabeek	2	Boutersem (Vertrijk)	0,15 + 1,5
?	3	Bierbeek (Neervelp)	0,8

Nu blijven er nog 6 vismigratieknelpunten aan molens over op de waterloop van 1^e categorie en 5 op het gedeelte van de Velpe verder stroomopwaarts. Aan de molen van Arnauts en de molen van de Ransberg werden reeds ‘vistrappen’ aangelegd, maar deze blijken niet voor alle vissoorten functioneel te zijn. Afdeling Water zal in de nabije toekomst de 6 resterende migratieknelpunten op de Velpe 1^e categorie prioritair saneren. In de meeste gevallen wordt een omleidingskanaal voorzien.

Tevens zijn er een aantal – in de meeste gevallen periodieke – vismigratieknelpunten aan stuwen, schuiven en bodemplaten, voornamelijk in de bovenloop.

Overige geïnventariseerde elementen

Een hele reeks andere variabelen werden geïnventariseerd waaronder de doorworteling van de oevers, de beschaduwing van het wateroppervlak en de

oevers, voorkomen van houtkanten en bomenrijen op de oevers, overhangende takken, vertrapping van de oevers door vee, dood hout, voorkomen van afval, gebruik van herbiciden, ...

De Velpe morgen

In een volgende fase werden knelpunten gedetecteerd en maatregelen voorgesteld ter verhoging van de ecologische kwaliteit van de Velpe, het valleigebied en de ruimere omgeving. Hierbij werd in het bijzonder rekening gehouden met reeds geplande ingrepen zoals de sanering van de vismigratieknelpunten en de aanleg van een gecontroleerd overstromingsgebied net stroomopwaarts van Halen. Ook in de middenloop van de Velpe wordt een overstromingsgebied gepland, maar er is nog geen beslissing gevallen over de locatie. Met betrekking tot de structuur van de Velpe werden o.a. volgende maatregelen voorgesteld: hermeandering door het uitgraven van oude nog te lokaliseren meanderbochten of door het plaatsen van

6. In het wachtbekken van Hoeleden wordt hermeandering van de Velpe gestimuleerd; door middel van het plaatsen van stroomdeflectoren (boomstam en stortsteen) en uitgraving van oude meanders

7. Het molenrad van de Rotemse molen (Loksbergen; 15e eeuw) is nog aanwezig maar niet meer functioneel. Het verval van ca. 2 m vormt een onoverbrugbare barrière voor o.a. migrerende vissen.

stroomdeflectoren, lokaal verwijderen van harde oeverbeschoeiingen, aanleg van bufferstroken en aanplant van houtkanten. Maar het is zeker even belangrijk er over te waken dat er geen nieuwe aanslagen op de Velpe worden gepleegd in de vorm van rechttrekkingen, vastlegging van oevers of andere ‘normalisering’ en dat de Velpe een verdere vrije ontwikkeling kan kennen.

Voor het volledige tekstrapport en de figurenbundel op CD kan u contact opnemen met
Joachim Lambrechts
Parkstraat 17
3000 Leuven
016/20.00.28
joachim.lambrechts@natuurreservaten.be

of
AEOLUS
Vroentestraat 17, 3290 Diest
013/35.55.70
info@aeolus-milieu.be

Bronvermelding

VERBIEST, H., DE CHARLEROY, D. en VANDEN AUWEELE, I. (1998). *Onderzoek naar de passeerbaarheid van de Velpe te Hoeleden*. Rapport BW.Wb.V.R.98.063 van het Instituut voor Bosbouw en Wildbeheer, sectie Visstandbeheer

LAMBRECHTS, J., INDEHERBERG, M., VANDERHEYDEN, I., VAN DE GENACHTTE, G., ANDRIESSEN, W., HENDRICKX, P., WUYTENS, S., VERHEYEN, W., SMETS, W. (2002). *Ecologische inventarisatie en visievorming in het kader van het integraal waterbeheer – stroomgebied van de Velpe*. Studie in opdracht van MVG, LIN, AMINAL, Afdeling Water uitgevoerd door AEOLUS bvba, 1-302

www.vismigratie.be

Lieveheersbeestjes in Oost-Brabant: een stand van zaken

Jeroen Mentens, Tim Adriaens, Dirk Maes, Johan Bogaert, foto's: Jeroen Mentens

Met hun halfbolvormige lichaam en hun felle kleuren behoren lieveheersbeestjes tot de meest populaire viezebeestjes. Toch is over hun verspreiding en ecologie in Vlaanderen maar weinig bekend. Een nieuwe Nederlandstalige determinatietabel brengt hier stilaan verandering in. Dit artikel beoogt een kennismaking met de groep, een overzicht van de in de Oost-Brabant voorkomende soorten en een stand van zaken voor de verspreiding van lieveheersbeestjes in de regio.

Schitterend lieveheersbeestje (Coccinella magnifica)

Een goed imago

De succesvolle mix van nuttig, kleurrijk en ongevaarlijk heeft lieveheersbeestjes een onverwoestbare reputatie bezorgd. Hun reputatie als bladluiseters heeft ervoor gezorgd dat onze voorvaders hen zelfs een 'goddelijke' naam gaven. Dat was al zo bij de Germanen die de beestjes "Freyafugle" (vogel van Freya, de Germaanse godin van de vruchtbaarheid) noemden. Later adopteerden de christenen dit insect en veranderden zijn heidense naam in de huidige christelijke namen: lieveheersbeestje en in mindere mate ook Onze-Lieve-Vrouwbeestjes. Ook in het buitenland bleef deze religieuze annotatie bewaard in de naamgeving. Fransen kennen het onder de naam "Bêtes du Bon Dieu", in Duitsland heet het "Herrgotts Käferchen" of "Marien Käferchen" en onze westerburen noemen ze "Ladybirds" of "Ladybeetles". Ondanks hun goede naam, hebben lieveheersbeestjes ook een aantal minder aangename kantjes. Iedereen die ze al eens vastgenomen heeft en vervolgens hun gele "bloed" aan broek of T-shirt heeft afgeveegd, weet dat dit zeer hardnekkige vlekken geeft. Dat ze erg slecht smaken zullen heel wat minder mensen gemerkt hebben.

Lieveheersbeestjes en hun familie

De familie van de lieveheersbeestjes (*Coccinellidae*) behoort tot de grootste insectenorde van de wereld: de kevers (*Coleoptera*). Bij deze orde, waartoe ook snuitkevers, boktorren, bladhaantjes en loopkevers behoren, zijn de voorvleugels omgevormd tot stevige dekschilden. Lieveheersbeestjes hebben een min of meer rond tot ovaal lichaam en zijn te onderscheiden van gelijkende keverfamilies (bv. de bladhaantjes) aan de bijlvormige kaaktasters en de knotsvormig verdikte antennes. De familie telt ongeveer 60 soorten in ons land. Wereldwijd zijn er zo'n 5000 soorten. Iets meer dan de helft van de in België voorkomende soorten zijn eenvoudig in het veld determineerbaar. Het betreft de volgende drie subfamilies:

1. Echte lieveheersbeestjes (*Coccinellinae*, 29 soorten)
2. Breedkoplieveheersbeestjes (*Chilocorinae*, 5 soorten)
3. Bladetende lieveheersbeestjes (*Epilachninae*, 2 soorten)

De Dwergkapoentjes (*Scymninae*, 20 soorten) en Nepkapoentjes (*Coccidulinae*, 4 soorten) zijn doorgaans niet in het veld op naam te brengen omdat ze klein zijn en de onderscheidende kenmerken een binoculair vereisen.

Levenswijze en ecologie

De levenscyclus van een lieveheersbeestje verloopt zoals van alle kevers over vier verschillende stadia: eitje, larve, pop en volwassen kever. Technisch gesproken zijn het dus holometabole insecten (ze maken - zoals vlinders - een volledige gedaanteverwisseling door i.t.t. bv. sprinkhanen die slechts een aantal opeenvolgende vervellingen kennen op de weg van nymfe naar adulte stadium). Ze overwinteren als volwassen kever in groepjes in een soort lethargische toestand, diapauze genoemd. In deze toestand zijn ze bestand tegen de vrieskou. Sommige soorten kruipen dan weg achter schors, onder bladeren, in holle stengels, in bolsters van beukenootjes en kastanjes en zoals bekend vaak ook in huizen. In het voorjaar komen de dieren opnieuw buiten voor het liefdesspel.

Eten ...

Wanneer je de tijd neemt lieveheersbeestjes gade te slaan bij hun dagelijkse bezigheden, merk je al snel dat ze het grootste gedeelte van hun tijd spenderen aan eten. De beestjes en hun larven staan algemeen bekend als bladluisschransers wat voor de meeste lieveheersbeestjes inderdaad de voedselbron is. De meeste van de bladluisetende lieveheersbeestjes zijn polyfaag en peuzelen iedere bladluis op die ze te pakken kunnen krijgen. Andere soorten zijn dan weer monofaag en zijn dus zeer kieskeurig in hun eten. Het Hiërogliefenlieveheersbeestje (*Coccinella hieroglyphica*) voedt zich met larven van Heidehaantjes en zijn logischerwijs op heide of in het pijpenstrootje aan de rand van heidegebieden te vinden.

Om het tot volwassen kever te schoppen, moet een larve tot zeshonderd bladluizen verorberen. Volwassen dieren verzetten makkelijk drieduizend bladluizen per maand. Sommige luizen verdedigen zich door een kleverige stof af te scheiden waardoor de kaken van het lieveheersbeestje op elkaar blijven kleven. Terwijl het kevertje de bek schoonmaakt, kiest de luis het hazenpad. Andere luizen verspreiden bij de aanval een signaalstof waarmee ze hun soortgenoten waarschuwen. Voor de luis in kwestie is het dan meestal al te laat ...

Het bekende citroengele Tweeëntwintigstippelig lieveheersbeestje (*Psyllobora vigintiduopunctata*) en het Meeldauwlieveheersbeestje (*Halyzia sedecimguttata*) eten daarentegen geen bladluizen maar leven uitsluitend van schimmels. Meeldauwschimmels zijn op vele planten aan te treffen. Omdat meeldauwschimmels slechts groeien als er voldoende honingdauw (de suikerachtige afscheiding van bladluizen) voorhanden is, verschijnen schimmeletende

Veelkleurige Aziatisch lieveheersbeestje (*Harmonia axyridis*)

lieveheersbeestjes meestal pas in mei. Naast bladluis en schimmel staat soms ook bladgroen op het menu. Het zeldzame Heggeranklieveheersbeestje (*Epilachna argus*), dat zoals zijn naam doet vermoeden vooral op Heggerank voorkomt, is tuk op deze delicatessen.

...en gegeten worden

Met hun felle kleuren laten lieveheersbeestjes zich kennen als weinig smakelijke prooidieren. Wanneer je ze vastgrijpt persen ze een bittere, oranjegele en slecht ruikende lichaamsvloeistof uit hun pootgewrichten. Dit verschijnsel heet “reflexbloeden”. Vaak komt het tot schermutselingen tussen lieveheersbeestjes en mieren, beiden op hun manier aangewezen op bladluizen als voedselbron. Een lieveheersbeestje dat in de buurt van een door werksters bewaakte bladluizenkolonie komt, wordt prompt aangevallen. De kever trekt dan kop en poten in en blijft voor dood liggen, betrouwend op de bescherming van zijn dekschilden. In de nabijheid van een nest van bosmieren zal je dan ook bijna geen lieveheersbeestjes tegenkomen. Een uitzondering vormt het forse en zeldzame Schitterend lieveheersbeestje (*Coccinella magnifica*) dat uitsluitend bij koepelnesten van Rode bosmieren gevonden wordt. De diertjes profiteren er van de onuitputtelijke bladluiskwekerijen, die door de mieren netjes worden onderhouden t.b.v. het “melken”. De mieren zijn namelijk verzot op de suikerhoudende afscheiding van de luizen.

Tewerkstelling van lieveheersbeestjes in de land- en tuinbouw

Bladluizen zijn de nachtmerrie van menig kamerplantenliefhebber. Om van die zwarte, kleverige

sapzuigers af te geraken, heeft iedereen zo zijn methoden. Uitroeiing van de luizen met bruine zeep en nabehandeling van de planten met een infuus van Boerewormkruid is een beproefd doch ietwat gedemodereerd paardemiddel. Een aantal bedrijfjes is gespecialiseerd in de verkoop van lieveheersbeestjes t.b.v. de biologische bestrijding van blad- en schildluizen. Om een rozentuin volledig bladluisvrij te maken zijn ze echter niet geschikt. Van zodra er te weinig bladluizen zijn verhuizen de kevertjes immers naar voedselrijker oorden, zodat een plaag nooit volledig wordt

verholpen. Het inzetten van deze beestjes kan het gebruik van pesticiden sterk doen afnemen wat zeer eenvoudig een sterke milieuwinst oplevert. Vanuit natuurstandpunt duiken hier echter enkele problemen op.

De meeste bedrijven kiezen logischerwijs voor de goedkoopste soorten. Dit zijn helaas meestal uitheemse diertjes met een snelle voortplanting en een uitgesproken vraatzucht, die vaak ook nog eens in het wild worden weggevangen op hun plaats van herkomst. Deze exoten en hun parasieten komen onvermijdelijk in het natuurlijk milieu terecht en kunnen daar een bedreiging vormen voor inheemse soorten lieveheersbeestjes. Zo werden reeds op een groot aantal plaatsen in Vlaanderen (vnl. in Vlaams-Brabant en Antwerpen) populaties van het uitheemse Veelkleurige Aziatisch lieveheersbeestje (*Harmonia axyridis*) gevonden. Ook in Oost-Brabant werd de soort al vastgesteld aan De Kluis te Oud-Heverlee alsook verspreid in Leuven.

Dit diertje heeft in Noord-Amerika reeds aangetoond dat het niet alleen een supervoortplanter en superpredator van bladluizen is, maar ook dat het populaties van inheemse lieveheersbeestjes volledig kan verdrukken door zijn agressief fourageergedrag. Wat de gevolgen op lange termijn van de introductie van deze soorten op de inheemse fauna zijn, is niet te voorspellen. Daarom is te pleiten voor de inachtneming van het “voorzorgprincipe”: gebruik enkel inheemse soorten voor biologische bestrijding, zoals het Tweestippelig lieveheersbeestje (*Adalia bipunctata*). Meer over de verspreiding van *Harmonia axyridis* kan je lezen in Natuur.focus, het *Coccinula*-medewerkersblad en op de website van *Coccinula* (zie verder).

Tabel 1: Totaal aantal soorten per provincie, aantal soorten dat exclusief in die provincie voorkomt en hoeveelheid gegevens per provincie.

Provincie	Aantal soorten	Aantal exclusieve soorten	Aantal gegevens
Antwerpen	31	1	474
Limburg	32	2	897
Oost-Vlaanderen	19	-	218
Vlaams-Brabant	28	-	380
West-Vlaanderen	20	-	214

Oost-Brabant: een stand van zaken

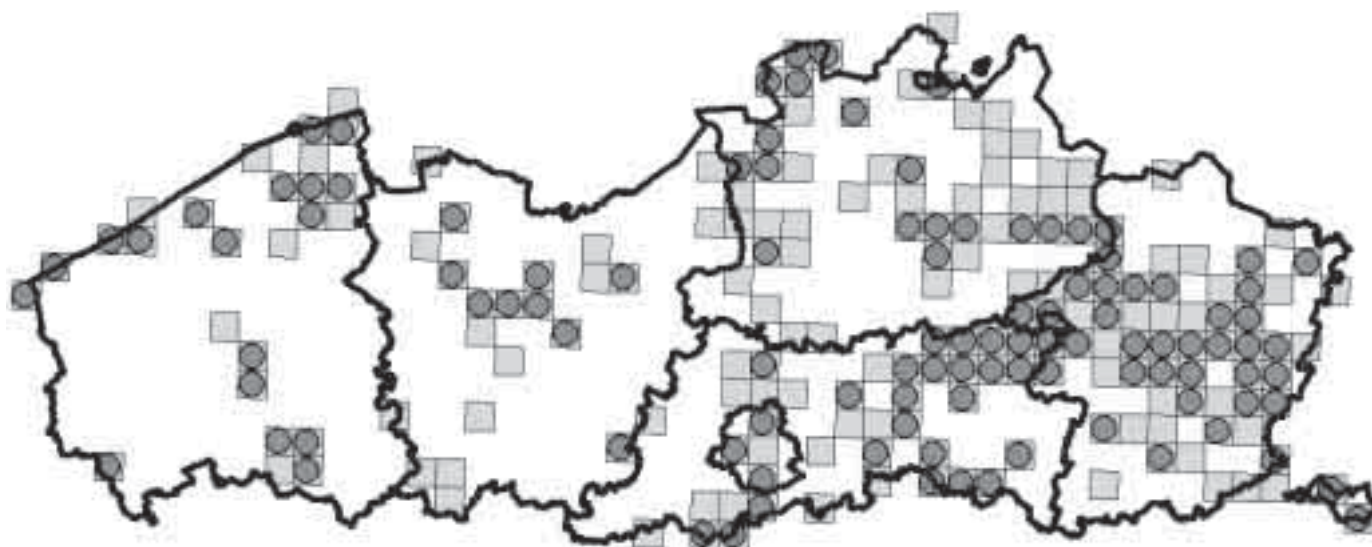
Vlaams-Brabant vergeleken met andere provincies

In België zijn zestig soorten lieveheersbeestjes bekend. Daarvan wordt ruim de helft (38 soorten) behandeld door een lieveheersbeestjesproject (zie verder). Voor Vlaanderen staat de teller momenteel op 36 soorten. Indien we wat beter kijken zien we dat lieveheersbeestjes niet gelijkmatig verdeeld zijn over de verschillende provincies (Tabel 1). Het is momenteel nog niet mogelijk om uitspraken te doen over de werkelijke soortenrijkdom van de provincies want er is vermoedelijk geen enkel uurhok in Vlaanderen waar er geen lieveheersbeestje aanwezig is maar het wit overheerst nog steeds op de verspreidingskaarten. De in Tabel 1 vermelde aantallen geven wel al een tendens aan.

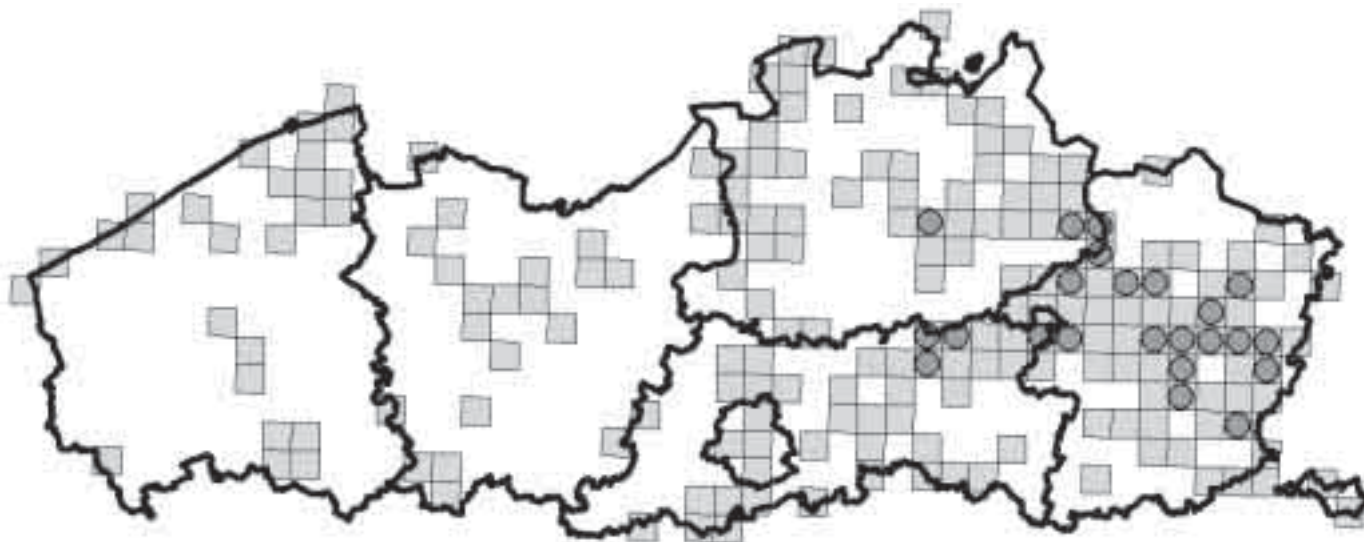
Inzoomen op Oost-Brabant

Vlaams-Brabant is natuurlijk Oost-Brabant nog niet. Wel, zoals bij de meeste verspreidingskaarten (b.v. voor dagvlinders) is er een duidelijk verschil in

waarnemingen tussen Oost- en West-Brabant. Dit kan mooi geïllustreerd worden met een paar verspreidingskaarten. Figuur 2 geeft de gekende verspreiding van het Zevenstippelig lieveheersbeestje (*Coccinella septempunctata*), één van de meest voorkomende, zonet het meest voorkomende lieveheersbeestje. Hierop is te zien dat het Zevenstippelig lieveheersbeestje beduidend meer voorkomt (bolletjes) in Oost-Brabant dan in West-Brabant. Maar tegelijk is ook te zien dat dit gerelateerd is aan de inventarisatiegraad (vierkantjes). De afwezigheid van het Zevenstippelig lieveheersbeestje in West-Brabant (net zoals zijn 'zeldzaamheid' in Oost- en West-Vlaanderen) zullen we dus voorlopig moeten verklaren als 'onder-geïnventariseerd'. Binnen Oost-Brabant heeft het beestje een verspreiding die volgens twee stroken loopt van Diest over Aarschot naar Leuven en van Leuven over Hoegaarden naar Tienen. Daartussen zijn er echter nog helemaal geen waarnemingen van lieveheersbeestjes gedaan en kunnen nog heel wat interessante soorten ontdekt worden (zie ook verder bij het Heggeranklieveheersbeestje). Ook ten westen van Leuven is er nog een grote leemte in de waarnemingen.

Figuur 2: Voorlopige verspreiding van het Zevenstippelig lieveheersbeestje (*Coccinella septempunctata*). In de grijze hokken is onderzoek gedaan. (Bron: *Coccinula*)

Figuur 3: Voorlopige verspreiding van het Veertienvleklieveheersbeestje (*Coccinula quatuordecimpustulata*). In de grijze hokken is onderzoek gedaan. (Bron: *Coccinula*)

Figuur 3 geeft de gekende verspreiding van een soort die niet overal te verwachten is maar die gebonden is aan schrale graslanden op zandgrond, nl. het Veertienvleklieveheersbeestje (*Coccinula quatuordecimpustulata*). Hiervan is de verspreiding duidelijk beperkt tot de zandstreek in het noorden van

Oost-Brabant. Daarnaast zijn er uiteraard ook soorten die enkel in het zuiden waargenomen werden.

Tabel 2 geeft een overzicht van de soorten die reeds in Oost-Brabant waargenomen werden en van het aantal UTM 1x1 hokken waarin ze waargenomen werden.

Tabel 2: Oost-Brabantse lieveheersbeestjes en het aantal UTM 1x1 hokken waarin ze waargenomen werden.

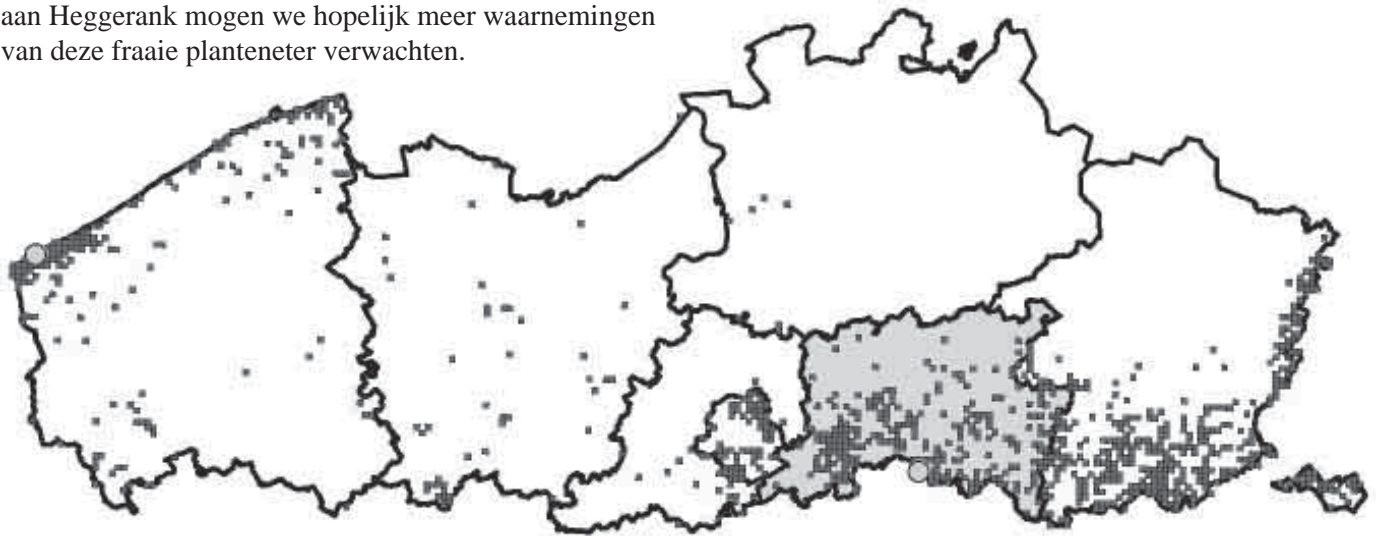
Nederlandse naam	Soortnaam	Aantal UTM 1km
Zevenstippelig lieveheersbeestje	<i>Coccinella septempunctata</i>	41
Tweestippelig lieveheersbeestje	<i>Adalia bipunctata</i>	26
Veertienstippelig lieveheersbeestje	<i>Propylea quatuordecimpunctata</i>	26
Tweëntwintigstippelig lieveheersbeestje	<i>Psyllobora vigintiduopunctata</i>	21
Tienstippelig lieveheersbeestje	<i>Adalia decempunctata</i>	16
Roomvleklieveheersbeestje	<i>Calvia quatuordecimguttata</i>	16
Veelkleurig Aziatisch Lieveheersbeestje	<i>Harmonia axyridis</i>	14
Tienvleklieveheersbeestje	<i>Calvia decemguttata</i>	12
Viervleklieveheersbeestje	<i>Exochomus quadripustulatus</i>	12
Meeldauwlieveheersbeestje	<i>Halyzia sedecimguttata</i>	10
Vloevleklieveheersbeestje	<i>Oenopia conglobata</i>	8
Bruin lieveheersbeestje	<i>Aphidecta oblitterata</i>	8
Zestienpuntlieveheersbeestje	<i>Tytthaspis sedecimpunctata</i>	7
Vijfstippelig lieveheersbeestje	<i>Coccinella quinquepunctata</i>	5
Vierentwintigstippelig lieveheersbeestje	<i>Subcoccinella vigintiquatuorpunctata</i>	3
Wilgenlieveheersbeestje	<i>Chilocorus renipustulatus</i>	3
Veertienvleklieveheersbeestje	<i>Coccinula quatuordecimpustulata</i>	3
Elfstippelig lieveheersbeestje	<i>Coccinella undecimpunctata</i>	2
Harlekijnlieveheersbeestje	<i>Harmonia quadripunctata</i>	2
Oogvleklieveheersbeestje	<i>Anatis ocellata</i>	2
Ruigtelieveheersbeestje	<i>Hippodamia variegata</i>	2
Negentienpuntlieveheersbeestje	<i>Anisosticta novemdecimpunctata</i>	2
Schitterend lieveheersbeestje	<i>Coccinella magnifica</i>	1
Hiërogliefenlieveheersbeestje	<i>Coccinella hieroglyphica</i>	1
Heidelieveheersbeestje	<i>Chilocorus bipustulatus</i>	1
Heggeranklieveheersbeestje	<i>Epilachna argus</i>	1
Zwart lieveheersbeestje	<i>Exochomus nigromaculatus</i>	1
Dertienstippelig lieveheersbeestje	<i>Hippodamia tredecimpunctata</i>	1

Het Heggeranklieveheersbeestje (*Epilachna argus*): een streekspecialiteit?

Het Heggeranklieveheersbeestje behoort tot de bladeteende lieveheersbeestjes, een groep waarvan in België slechts twee soorten bekend zijn (zie "Lieveheersbeestjes en hun familie"). De soort voedt zich met bladgroen en is gespecialiseerd op Heggerank (*Bryonia dioica*) en andere planten uit de komkommerfamilie (*Cucurbitaceae*). Voorlopig werd dit fraaie diertje slechts op twee plaatsen in Vlaanderen gemeld, en jawel: één ervan in Oost-Brabant. De vindplaats voor Oost-Brabant betreft een Heggerank in een Hoegaardse wegkant waarvan de directe omgeving in landbouwgebruik is. Dus ook in de Oost-Brabantse landbouwgebieden vallen nog mooie ontdekkingen te doen! Aangezien het Hageland of Haspengouw rijk is aan Heggerank mogen we hopelijk meer waarnemingen van deze fraaie planteneter verwachten.

Het Heggeranklieveheersbeestje (*Epilachna argus*)

Figuur 4: Voorlopige verspreiding van Heggeranklieveheersbeestje (*Epilachna argus*) en van Heggerank (*Bryonia dioica*) in Vlaanderen. (Bronnen: *Coccinula* en *FLO.WER*)

Waar is er nog werk aan de winkel ?

Zoals bij elke soortengroep zijn er ook bij de lieveheersbeestjes een aantal soorten die in nagenoeg alle mogelijke habitats voorkomen en bijgevolg een volledig gekleurde verspreidingskaart zouden moeten vertonen. De vier algemeenste soorten zijn het Zevenstippelig lieveheersbeestje (*Coccinella septempunctata*), het Tweestippelig lieveheersbeestje (*Adalia bipunctata*), het Tweeëntwintigstippelig lieveheersbeestje (*Psyllobora vignibipunctata*) en het Veertienstippelig lieveheersbeestje (*Propylaea quatuordecempunctata*). De meest opvallende en door iedereen gekende soort is het Zevenstippelig lieveheersbeestje. Dit is een vrij groot lieveheersbeestje met rode dekschilden en zeven zwarte stipjes. In wedijver met het voorgaande wat betreft algemeenheid is het Tweestippelig lieveheersbeestje. Dit is ook rood maar wel een stuk kleiner en heeft slechts twee zwarte vlekjes. Maar bij deze soort kan er een behoorlijke

variatie in kleur optreden waarbij het rood met twee zwarte vlekken vervangen kan worden door zwart met vier rode vlekken. Met de meest voorkomende kleurvormen wordt overigens rekening gehouden in de determinatietabel. Daarnaast komen zeker nog het kleine helgele Tweeëntwintigstippelig lieveheersbeestje en het minder gekend Veertienstippelig lieveheersbeestje, met zwarte en gele rechthoekige

Veertienstippelig lieveheersbeestje

Figuur 4: Goed onderzochte hokken.

blokjes op zijn dekschilden, in onze tuinen voor. Door na te gaan in welke UTM-hokken alle vier deze soorten voorkomen krijgen we een beeld van de goed en slecht onderzochte hokken in de regio. Figuur 4 geeft de UTM-hokken (1 km) waar deze vier soorten reeds waargenomen werden. Er is duidelijk nog héél veel werk aan de winkel in Oost-Brabant.

Waar moet je nu gaan zoeken ?

Lieveheersbeestjes kan je overal vinden! Maar soorten die enkel in een bepaalde habitat voorkomen, moet je natuurlijk vooral verwachten in dat specifieke habitat. Op de zandige koppen van de Diestiaanheuvelds zijn naast botanische pareltjes in de heischrale sfeer ook coccinologische verrassingen te vinden. De heuveltoppen vallen op door waarnemingen van soorten die op heide en naalddhout leven. Het Zwart lieveheersbeestje (*Exochomus nigromaculatus*) en het Heidelieveheersbeestje (*Chilocorus bipustulatus*) werden er gevonden in de omgeving van Aarschot. Het Schitterend lieveheersbeestje (*Coccinella magnifica*), een voedselconcurrent van rode bosmieren, is te vinden aan nestkoepels van rode bosmier die voorkomen in dezelfde omgeving. Het Hiërogliefenlieveheersbeestje (*Coccinella hieroglyphica*) dat zich met larven van Heidehaantje (*Lochmaea suturalis*) voedt, komt voor op een klein heideveldje naast de snelweg E314. In het Vlaams natuurreservaat Eikelberg vinden we naast Tijgerspin (*Argiope bruennichi*) en Sikkelsprinkhaan (*Phaneroptera phalcatata*) ook het Vierentwintigstippelig (*Subcoccinella vigintiquatorpunctata*) en het Zestienpuntlieveheersbeestje (*Tytthaspis sedecimpunctata*).

Op de dennen en sparren tref je de typische naalddhoutsoorten aan. Het Harlekijnlieveheersbeestje (*Harmonia quadripunctata*), een broertje van het

exotische Veelkleurig Aziatisch lieveheersbeestje (*Harmonia axyridis*) (zie hoger), is reeds waargenomen en het Oogvleklieveheersbeestje (*Anatis ocellata*) en Bruin lieveheersbeestje (*Aphidecta oblitterata*) komen vermoedelijk zowat overal in Oost-Brabant voor waar wat naalddhout bij elkaar staat. Een goede plek om te zoeken is bv. het naalddhout in het Meerdaalbos. En dat er ook in de leemstreek mooie soorten te vinden zijn, hebben we reeds verteld (zie het Heggeranklieveheersbeestje).

Oost-Brabant: werk mee!

De habitatvereisten en verspreiding van lieveheersbeestjes zijn erg slecht gekend, wat gerichte beschermingsmaatregelen uiteraard bemoeilijkt. Daarom startten de **Jeugdverbond voor Natuurstudie en Milieubescherming (JNM)** en **Jeunes & Nature (J&N)** in samenwerking met het **Instituut voor Natuurbehoud (IN)** een atlasproject rond deze sympathieke kevertjes. De **lieveheersbeestjeswerkgroep Coccinula** stelt zich tot doel natuurliefhebbers te vormen in het vinden en herkennen van lieveheersbeestjes en het verzamelen van relevante ecologische en verspreidingsgegevens op het terrein. Het lieveheersbeestjesproject loopt reeds sinds 2000 in Wallonië. In Vlaanderen komt de inhaalbeweging stilletjes op gang. Met de gloednieuwe en zeer gebruiksvriendelijke lieveheersbeestjestabel, verkrijgbaar in de groene winkels van JNM en Natuurpunt, kunnen lieveheersbeestjes probleemloos in het veld op naam gebracht worden. Bij de tabel zit ook een veldboekje met waarnemingsformulieren. Medewerkers krijgen het tweetalige contactblad *Coccinula* in de bus, boordevol tips en razend interessante artikels. Je kan je ook aansluiten op het emailforum van de werkgroep door een leeg mailtje te sturen naar coccinula-subscribe@yahoogroups.com. Zo word je op de hoogte gehouden van de vorderingen van het verspreidingsonderzoek en van georganiseerde

Zestienpuntlieveheersbeestje (*Tytthaspis sedecimpunctata*)

activiteiten zoals de excursies. Meewerken doe je door je naam en adres door te geven aan het bondssecretariaat van de JNM, Kortrijksepoortstraat 192, 9000 Gent, Tel. 09/223.47.81, Fax 09/223.28.05 of door een mailtje te sturen naar lieveheersbeestjes@jnm.be. Een website is in aanmaak. Het voorlopige resultaat kan bezocht worden op <http://users.pandora.be/jeroenm/coccinula/coccinula.html>. Meer informatie over de JNM vind je op de website www.JNM.be of op ons bondssecretariaat (adres hierboven).

De wettelijke bescherming van lieveheersbeestjes

Alle lieveheersbeestjes zijn in Vlaanderen wettelijk beschermd bij Koninklijk Besluit. Ze doden, bejagen, verhandelen en in gevangenschap houden, is in alle stadia van hun levenscyclus uit den boze. Tevens is het verboden hun woon- of schuilplaatsen te beschadigen of met opzet te verstoren. Het feit dat de dieren niet mogen gevangen worden, vormt uiteraard een probleem voor inventariseerders van lieveheersbeestjes. Afdeling Natuur gaf de medewerkers van het project echter de toestemming om tijdens de duur van het project lieveheersbeestjes te vangen mits ze vervolgens weer ter plaatse losgelaten worden.

Literatuur

- BAUGNEE, J.-Y., BRANQUART, E. & MAES, D., (2001). *Veldeterminatietabel voor de Lieveheersbeestjes van België (Chilocorinae, Coccinellinae & Epilachninae)*. Jeugdbond voor Natuurstudie en Milieubescherming (Gent), Jeunes & Nature asbl (Wavre) i.s.m. Instituut voor Natuurbehoud (Brussel).
- DE GOFFEAU, L.J.W. (1996). *Lieveheersbeestjes als biologische bestrijders*. Mens & Wetenschap 23 (5): 332-333.
- GODEAU, J.-F. (2000). *Coccinelles, amies des fourmis?* Coccinula, 1: 14-17.
- IABLOKOFF-KHNZORIAN, S.M. (1982). *Les Coccinelles, Coléoptères - Coccinellidae*. Boubée, Paris, 568p.
- MAJERUS, M. & KEARNS, P. (1989). *Ladybirds*. Naturalist's handbook 10, Richmond Publishing, 103p.
- MAJERUS, M.E.N. (1994). *Ladybirds*. Harper Collins, 367 p.
- MANNIX, L. (2001). *Harmonia axyridis, a new biological control... or new insect pest?* Colorado State University. http://www.colostate.edu/Depts/Entomology/courses/en507/papers_2001/mannix.htm
- VAN LENTEREN, J.C. (1991). *Biologische bestrijding van plagen*. Cahiers Bio-Wetenschappen en maatschappij 15 (2): 43-44.

DAG VAN HET LIEVEHEERSBEESTJE

11 mei 2003

Naar goede gewoonte wordt er in 2003 opnieuw een lieveheersbeestje-dag gehouden.

Verspreid over België worden op deze dag excursies georganiseerd waarop je soorten en vangstmethodes leert kennen, zwarte gaatjes op de kaarten worden opgevuld enz.

In Oost-Brabant worden geïnteresseerden op sleeptouw genomen door Jeroen Mentens en Johan Bogaert.

Afspraak op 11 mei 2003 om 14u aan de Windmolen van de Halve Maan aan de Leopoldvest in Diest.

Andere lieveheersbeestjesexcursies die dag gaan door in Halle en in Brugge. Men zegge het voort!

Naaldvarens

Jos Monnens

Met medewerking van Frank Delbecque en Herman Vannerom

*In deze bijdrage melden we de eerste vondst van de Zachte naaldvaren (*Polystichum setiferum*) voor Noord-België, in een holle weg in Bertem.*

De soort is nadien ook opgemerkt in het Walenbos in Houwaart, tesamen met twee andere zeer bijzondere varensoorten.

Holle wegen staan bekend als waardevol voor varens.

Het Walenbos is voor vele groepen van organismen een buitengewoon waardevol gebied.

Inleiding

Naaldvarens behoren tot het geslacht *Polystichum*. Tot dit geslacht behoren in België *Polystichum lonchitis* (Lansvaren), *Polystichum aculeatum* (Stijve naaldvaren) en *Polystichum setiferum* (Zachte naaldvaren). Afgaande op de gegevens in de atlas van de Belgische en Luxemburgse flora (1979) blijkt dat van dit geslacht alleen de Stijve naaldvaren in Noord-België voorkomt. Van de Zachte naaldvaren en de Lansvaren was hier in het geheel geen sprake. (zie verspreidingskaartjes).

Nieuwe vondsten

In het voorjaar van 2000 waren enkele Franse biologiestudenten actief in de regio Leuven waar ze in samenwerking met het Regionaal Landschap Dijleland studies uitvoerden i.v.m. een aantal holle wegen. Eén van hen, Bruno Héroult, met een bijzondere aandacht voor varens, wist in het Dijleland enkele vindplaatsen te noteren van o.a. *Polystichum aculeatum* (Stijve naaldvaren), *Cystopteris fragilis* (Blaasvaren) en *Asplenium scolopendrium* (Tongvaren). Deze soorten waren van andere standplaatsen in het Dijleland reeds

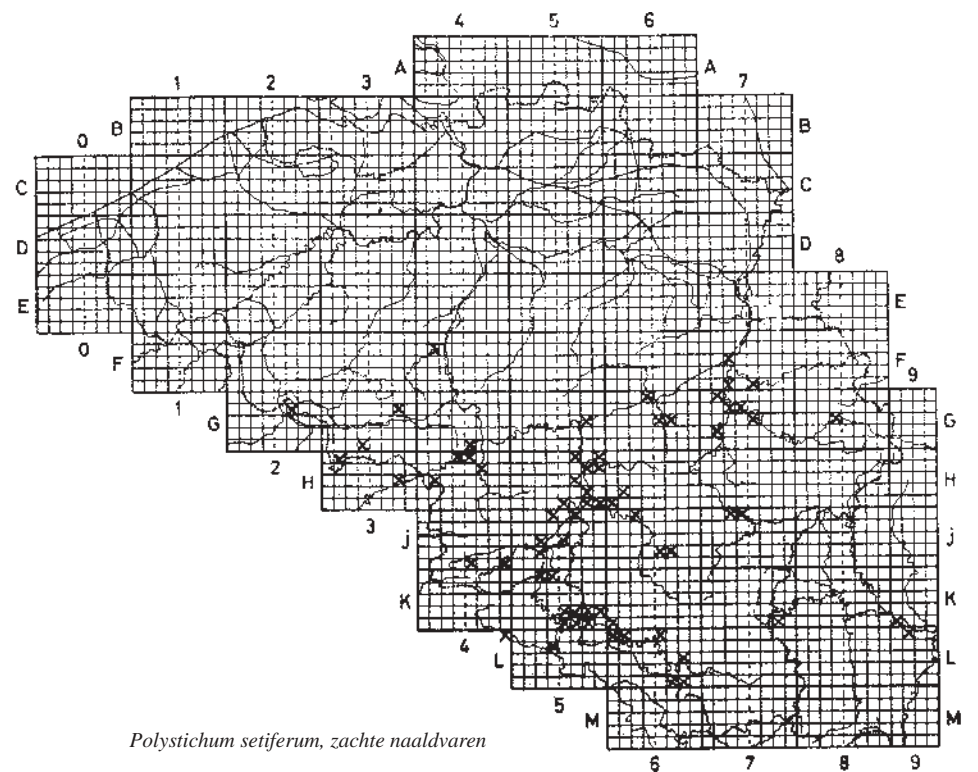
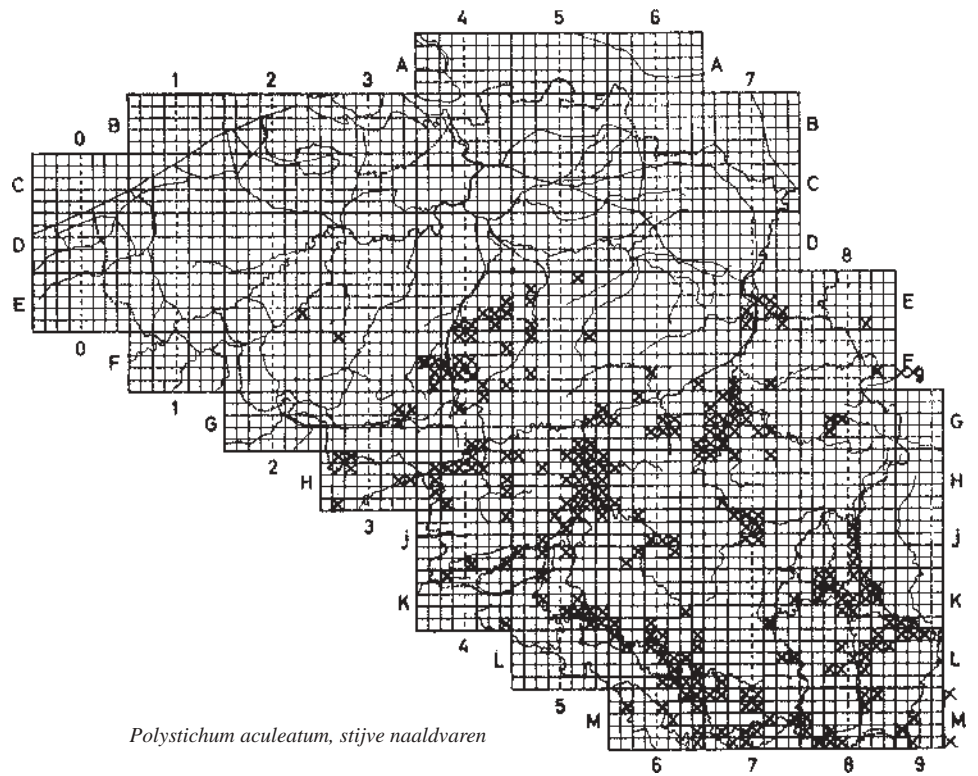
Polystichum aculeatum, stijve naaldvaren

Polystichum setiferum, zachte naaldvaren

gekend dankzij flora-inventarisaties, uitgevoerd door de natuurgidsen van de Vrienden van Heverleebos en Meerdaalwoud.

Veel belangrijker echter was Bruno's vondst van de Zachte naaldvaren in een holle weg op grondgebied Bertem. Het bleek de eerste vondst van deze soort te zijn in Noord-België. In februari 2002 berichtte Bruno Hérault dat de determinatie door Prof. Lawalrée was bevestigd. In dezelfde holle weg vond ik (maart 2002), in gezelschap van natuurgids Rik Lenaert, een tweede fertiel exemplaar (d.w.z. met bladeren die sporen dragen). Daarbij stopten de ontdekkingen niet want tijdens een inventarisatietocht in het Walenbos te Houwaart (juni 2002) trof ik van de Zachte naaldvaren twee exemplaren aan, één groot, fertiel exemplaar, en een tweede, klein en steriel. Moet het nog gezegd worden: de soort was totaal nieuw in het Hageland. Een bezoek aan de standplaats (oktober 2002), samen met enkele geïnteresseerde floristen, leverde, in de onmiddellijke omgeving, nog twee varensoorten op nl. Stijve naaldvaren (*P. aculeatum*, det. Frank Delbecque) en een uitzonderlijke *Dryopteris*-soort, door Leo Andriessen opgemerkt en door Herman Vannerom gedetermineerd als *Dryopteris affinis* (Geschubde mannetjesvaren). Eind november kon ik in het Walenbos nog een nieuwe standplaats aan de lijst toevoegen zowel van de Zachte naaldvaren als van de Geschubde mannetjesvaren. Wat de Stijve naaldvaren betreft, bestaan een aantal rijke vindplaatsen ten westen van Leuven. In het Hageland is de vondst van deze soort, verricht door Frank Delbecque, merkwaardig.

Beschrijving naaldvarens

Het onderscheid tussen *Polystichum*-soorten is voor plantenliefhebbers niet steeds duidelijk. Hierbij dan ook de beschrijving van beide soorten, in de streek waargenomen, met afbeeldingen waarop de verschillen tot uiting komen.

Polystichum aculeatum - Stijve naaldvaren

Voorkomen: in ravijnbossen en holle wegen, op rotsen en oude muren. Enigszins kalkminnend.

Wortelstok: kort, dik en rechtopstaand; bedekt met roestbruine schubben.

Bladsteel: tamelijk kort met donkerbruine basis, geelbruin, dicht bezet met donkerbruine schubben vooral de basis en de achterzijde.

Bladeren: in bundels, tot 80 cm lengte; winterhard. Lancetvormig, stijf, leerachtig, aanvankelijk bleekgroen, later glanzend donkergroen. Top en basis van het blad fel versmald. De onderzijde bleek-groen, bedekt met dunne, haarvormige schubben. De bladas bedekt met brede lancetvormige en haarvormige schubjes.

Enkel tot dubbel geveerd; tot 50 paar blaadjes, zittend of kortgesteeld, sikkelvormig en naar de top van het blad gekromd, dicht opeen, overstaand of afwisselend. De lengte van de blaadjes afnemend naar de bladbasis toe. De onderste blaadjes slechts half zo lang als de middelste en veel korter dan de voorgaande.

Afmetingen: tot 9 cm lang en 3,5 cm breed.

Blaadjes tweede orde zittend of met kort, schuin ingeplant steeltje, gezaagd en eindigend in scherpe, harde, naaldvormige tandjes. Het onderste, naar de bladtop gerichte blaadje, veel groter dan de andere.

Sporenhoopjes: groot en rond, donkerbruin, 3 tot 8, op één lijn gelegen langs weerszijden van de middennerf, in het midden van de zijnerf; soms samenvloeiend. Dekvliesjes bruin, schildvormig en vastgehecht in het centrum.

Polystichum aculeatum, stijve naaldvaren

Polystichum setiferum - Zachte naaldvaren

Voorkomen: in hellingbossen en holle wegen, op houtwallen.

Wortelstok: dik en bedekt met roestbruine schubben.

Bladsteel: kort, maar langer dan bij *P. aculeatum*. Donkerbruine basis, groen bovenaan; dicht bedekt met grote, geelbruine schubben en haartjes vooral de basis en de achterzijde.

Bladeren: in bundels, tot 120 cm lengte; niet winterhard. Lancetvormig met versmalde basis, buigzaam en overhangend; zacht en teer. De hoofdas op de rugzijde fel geschubd en behaard. Mat en bleekgroen, achterzijde bleker groen.

De bladas bedekt met smalle lancetvormige en haarvormige schubben.

Dubbel geveerd; tot 45 paar kortgesteelde blaadjes, niet dicht opeen, overstaand of afwisselend ingeplant. De lengte van de blaadjes weinig afnemend naar de bladbasis toe. De onderste blaadjes bijna even groot als de voorgaande. Afmetingen: tot 14 cm lang en 2,5 cm breed.

Blaadjes tweede orde, kortgesteeld, vaak bijna loodrecht op de as, gezaagd en eindigend op zachte, naaldvormige tandjes. De onderste blaadjes diep ingesneden aan de basis, a.h.w. geoord.

Sporenhoopjes: klein en rond, geelbruin, 3 tot 8, op één lijn gelegen aan weerszijden van de middennerf, op het einde van de korte zijnerf; soms samenvloeiend.

Dekvliesjes bruin, schildvormig en vastgehecht in het centrum.

Polystichum setiferum, zachte naaldvaren

De Oliekever: *Sitaris muralis*

Nobby Thys

In de zomer van 2002 werd in het natuurreservaat 'De Snoekengracht' te Boutersem een dode Oliekever gevonden. In dit artikel wordt ingegaan op de larvale levenswijze van deze kever, die in België en de omliggende landen erg zeldzaam blijkt te zijn.

Oliekever. Foto Ruben Meert

Inleiding

In Vlaanderen komen een 4.000-tal soorten kevers voor die opgedeeld zijn in een honderdtal families. Oliekevers (*Meloidae*) zijn vrij grote kevers (ca 1 cm) met een opvallend uiterlijk. In onze streken komen slechts een 10-tal soorten oliekevers voor waaronder de groen glimmend gekleurde Spaanse vlieg (*Lytta vesicatoria*) en de Oliekever (*Meloë proscarabaeus*), die verkorte vleugels heeft en in het geval van de

wijfjes een dik, lang en opgezwollen achterlijf.

Sitaris muralis

Sitaris muralis is duidelijk herkenbaar aan de typische vorm van de dekschilden. Deze zijn naar achteren toe erg versmald. Verwarring is enkel mogelijk met waaierkevers (*Rhipiphoridae*) – maar deze hebben sprieten met verscheidene zijdelingse uitsteeksels – en met schijnboktorren (*Oedemeridae*), boktorren

(*Cerambycidae*) en weeschildkevers (*Cantharidae*), maar deze keverfamilies hebben één of meerdere gelobde voetleedjes.

Tijdens het keverweekend te Hoegaarden vonden we op 11 augustus 2002 op het kiezelpad aan de ingang van natuurreservaat de Snoekengracht in Boutersem een dood exemplaar van *Sitaris muralis*. *Sitaris muralis* is een zeldzame vertegenwoordiger van de oliekevers.

Levenswijze

Alle larven van oliekevers leven parasitair bij wilde bijen.

Het wijfje van *Sitaris muralis* legt minstens duizend eitjes in de nabijheid van nesten van pelsbijen, ook sachembijen genoemd (*Anthophora*). Dit zijn solitaire bijtjes (14-16 mm) met meestal donkere, dichte en afstaande beharing. Hun uiterlijk doet denken aan een kleine hommelmel. De uitgekomen larven worden triungulinen genoemd, naar de drie klauwtjes die aan het uiteinde van elke poot aanwezig zijn. Deze

Oliekever. Tekening uit "Thieme Kevers"

triungulinen klauteren tegen planten op en gaan bij voorkeur op een bloem zitten. Als deze bloem bezocht wordt door een Sachembij hecht de triunguline zich aan de bij vast en laat zich meevoeren naar het nest. Daar ondergaat de triunguline een gedaanteverwisseling en verandert in een wormvormige larve. Deze voedt zich met in het nest aanwezige nectar en stuifmeel. Het verschijnsel waarbij een larve na een gedaanteverwisseling verandert in een ander type larve wordt hypermetamorfose genoemd. Uiteindelijk verpopt de larve. Na enige tijd komt een volwassen kever uit de pop te voorschijn. De volwassen kevers voeden zich overwegend met bladeren, stuifmeel of nectar en zijn slechts gedurende een periode van enkele weken aanwezig. De mannetjes sterven snel na de paring en de vrouwtjes na de eileg.

Zeldzaamheid

In Nederland zou de soort slechts enkele malen gevangen zijn (Thieme's kevergids). Waarnemingen in Vlaanderen zijn schaars.

Michel Van Malderen meldt een exemplaar (leg. Maes B.J.) uit Sinaai (ES76) op 12 augustus 1995. Ruben Meert meldt een exemplaar op 25 augustus 2002 te Lebbeke.

Fobert beschrijft zijn vondst te Aalst op 24 augustus 1993 in een artikel in Entomo-info.

Luc Crevecoeur wees op een artikel van Katschak (1995) waar een waarneming te Kleve (D, Rheinland) op 14 augustus 1995 beschreven staat. In het Rijnland (D) zijn volgens Katschak slechts 2 vindplaatsen van deze soort bekend.

Literatuur

FOBERT, L. (1994). *Sitaris muralis: een merkwaardige kever in Denderland*. Entomo-info, driemaandelijks tijdschrift van de Koninklijke Antwerpse Vereniging voor Entomologie. Jg. 5, nr.1.

HARDE & SEVERA. (1981). *Thieme's kevergids*.

KATSCHAK, G. (1995). *Drilus concolor* AHR. und *Sitaris muralis* FORST. *Im Stadtgebiet von Kleve* (Col., Drilidae, Meloidae).

Natuurpunt Educatie, (2002). *Cursus kevers en wantsen*.

Nobby Thys
Natuurpunt Educatie
Graatakker 11
2300 Turnhout
Nobby.thys@natuurpunt.be
014 47 29 55

Libelleninventarisatie van de belangrijkste poelen, vijvers en waterplassen in afdeling Velpe-Mene

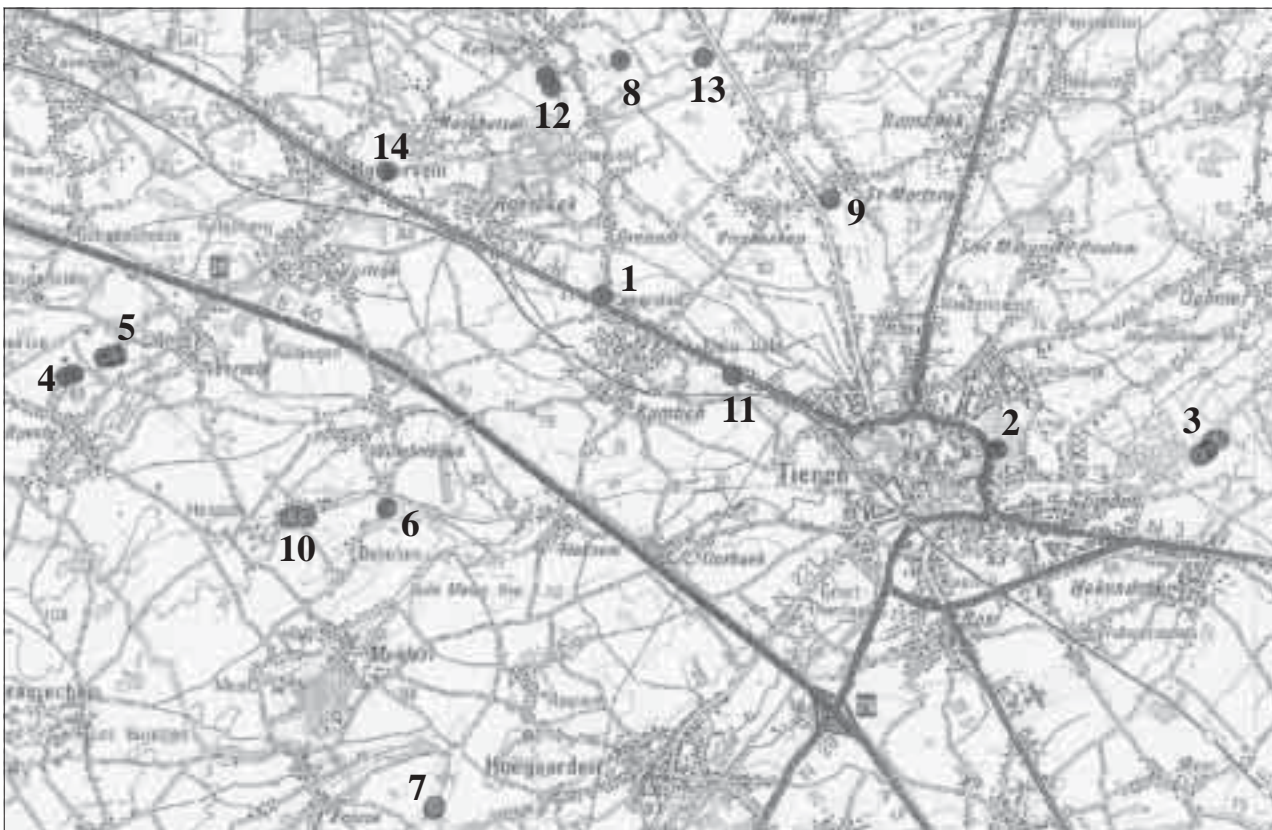
Joris Luypaert

Gedurende de zomer van 2002 werden verscheidene libellenrijke locaties in de afdeling Velpe-Mene meermaals onderzocht. Deze locaties zijn meestal poelen (in reservaten) en vijvers, maar ook een zandgroeve en een klein wachtbekken werden opgenomen. Deze plaatsen werden gespreid van mei tot oktober bezocht om zo een beeld te krijgen van elke libellensoort en zijn vliegperiode. In totaal werden dit jaar in Bierbeek, Boutersem, Tienen, Hoegaarden en Glabbeek 22 soorten waargenomen. In dit artikel worden in het kort de soorten besproken en het belang van tuinvijvers toegelicht.

1. De onderzochte locaties

De volgende nummers komen overeen met de nummers op bijgevoegde kaart (Figuur 1). In sommige gevallen wordt tussen haakjes het tijdstip van aanleg vermeld.

1. eigen tuinvijver in de Kerkomstraat in Kuntich (juni 01) met een moerasgedeelte
2. tuinvijver Philippe Liesenborghs (aug 01)
3. een 5-tal poelen en een vijver in het natuurreservaat Het Tiens Broek (winter 2000-2001)
4. 2 poelen: 1 oudere poel en een recentere (winter 2001-2002) in natuurreservaat Blauwschuurbroek
5. 2 poelen in weide van de Blauwschuurhoeve in Opvelp (mei 02) + 1 poel in aangrenzende weide (zomer 01)
6. poel in weide van Anne's Mand (ca. 1997)
7. 2 recente poelen (winter 01) in natuurreservaat Rosdel
8. Zandgroeve Kerkom
9. voormalige visvijver in natuurreservaat Rozendaalbeekvallei
10. 3 recente poelen (najaar 01) in weide van Lieven De Schampelaere
11. verzamelbekken tussen Kuntich en Tienen (bevat veel vis)
12. 1 poel + plas-dras-situatie in natuurreservaat in de vallei van de Malendriesbeek
13. 1 poel aangelegd in 1997 door Regionaal Landschap Noord-Hageland op grond van Dirk Rummens
14. 1 poel in weide (omgeven door sparren) in Boutersem, Velpevallei, nabij de monding van de Kleine Vondelbeek

Situering van de onderzochte waterpartijen.

Soort	nr 1	nr 2	nr 3	nr 4	nr 5	nr 6	nr 7	nr 8	nr 9	nr 10	nr 11	nr 12	nr 13
weidebeekjuffer						x	x						
houtpantserjuffer	x	x		xxx		xxx							x
gewone pantserjuffer	xx	x		x				xxx		xxx		xx	
zwervende pantserjuffer			x									x	
azuurwaterjuffer	xxx	xxx	xxx	xxx	x	xxx	xxx	xxx	xxx	xxx	x	xxx	
watersnuffel			xxx					xxx		xx			
lantaarntje	xxx	xxx	xxx	xxx	x	xxx	xxx	xxx	x	xxx	x	xxx	x
tengere grasjuffer	x		xx	xx						x		x	
grote roodoogjuffer	?	xx		xx				xxx	xx	x		x	
kleine roodoogjuffer	x	x		x				xxx	x	xx	x?		
vuurjuffer	xxx	xx		x								xx	
paardenbijter	x											xx	
blauwe glazenmaker	xx	x	xxx	xxx		x		xxx		x		xx	
grote keizerlibel	xx	xx	xxx	xxx	x	xx	xx	xxx	xx	xxx	x	xxx	
platbuik	xx	xx	xxx	xxx	x	xx	xx	xxx	x	xxx		xxx	
gewone oeverlibel			xxx	x	x			xxx	xx		xx	x	
vuurlibel								xxx					
steenrode heidelibel				x						x			
bloedrode heidelibel	xxx	xxx	xxx	xxx		xxx		xxx		xxx		xxx	
bruinrode heidelibel	xxx	xxx	xxx	xxx		xxx		xxx		xxx		xxx	
geelvlakheidelibel										x		x	
zwarte heidelibel											x		
noordse witsnuitlibel				x									
	13	12	11	16	5	9	5	13	7	14	5	15	2

Tabel 1.

Legende:

- x één waarneming (1 of slechts enkele van de soort), zonder voortplanting
- xx enkele exemplaren aanwezig, er is sprake van voortplanting (kleine populatie)
- xxx veel exemplaren aanwezig, duidelijk voortplanting gesignaleerd (er is sprake van een vaste populatie)
- ? zijn meestal zichtwaarnemingen zonder voldoende zekerheid om tot op de soort te determineren, bv. in bepaalde gevallen met de Roodoogjuffers

(bovenloop) en in de omgeving van Kortenaeken (benedenloop). Zwervende dieren kunnen over het volledige onderzoeksgebied waargenomen worden (med. Robin Guelinckx).

De Houtpantserjuffer komt bij bijna alle poelen voor waarlangs enkele bomen of struiken staan. Ook bij 2 recente tuinvijvers (1,2) met in de nabijheid enkele struiken en bomen is ze al waargenomen. Een zeer mooie populatie van de Gewone pantserjuffer vinden we terug in de Velpevallei in Kerkom (8) en in een zeer recente grote poel in Honsem (10).

2. Resultaten en soortbespreking

Er zijn 11 soorten waterjuffers (*Zygoptera*) en 11 soorten 'echte libellen' (*Anisoptera*) vastgesteld. We bespreken de soorten kort, eerst de waterjuffers, dan de echte libellen.

In bijgevoegde tabel 1 wordt per soort de talrijkheid weergegeven.

Van de Weidebeekjuffer kennen we een kleine populatie in het wachtbekken van Rosdel (Hoegaarden) (7). De waterkwaliteit van de kleine Schoorbroekbeek verbetert nog steeds (BBI=8), wat een gunstig vooruitzicht biedt voor de volgende jaren. In de Velpevallei komen kleine populaties voor in Neervelp

Heidelibel.

Tuinvijver. Foto Joris Luypaert

Eveneens in Kerkom (12) hadden we dit jaar gedurende enkele weken 4 mannetjes van de Zwervende pantserjuffer op een plas-dras-situatie in het reservaat aan de Malendriesbeek. De Zwervende pantserjuffer is een typische pioniersoort die vaak samen voorkomt met de Geelvlakheidelibel, zoals hier in Kerkom het geval is. Pioniersoorten zijn soorten die waters koloniseren die nog (bijna) geen oever- en waterbepanting kennen. Ook in Tienen (Tiens Broek nr.3) werd ze waargenomen. Het is de enige Pantserjuffer met een 2-kleurig pterostigma.

De twee 2 algemeenste waterjuffers zijn zonder twijfel de Azuurwaterjuffer en het Lantaarntje. Beide soorten zijn terug te vinden op (bijna) alle waterplassen en vaak in zeer grote aantallen.

De Watersnuffel daarentegen verkiest grotere wateroppervlakken waar het in een rechtlijnige vlucht snel over het water scheert (3,8,10).

Een soort die gebaat is bij pas uitgegraven poelen is de Tengere grasjuffer. Deze soort lijkt tamelijk veel op het Lantaarntje. Als poelen een dichtere vegetatie krijgen, verdwijnt deze soort vrij snel. Het is dus een echte pioniersoort evenals de Zwervende pantserjuffer. Twee makkelijk te verwarren soorten zijn de Kleine- en de Grote roodoogjuffer. Deze soorten zijn van de andere waterjuffers te onderscheiden door de rode ogen. Het zijn soorten die vaak op (drijvende)

waterplanten voorkomen in het midden van het water. Daarom verkiezen ze grotere waterpartijen waar ze vrij laag over het wateroppervlak vliegen. Normaal zitten Grote roodoogjuffers enkel op (grote) drijfbladeren, terwijl de Kleine roodoogjuffer naast drijfbladeren ook massaal op algenflab voorkomt. Omwille van het moeilijke onderscheid tussen de 2 soorten is het in sommige gevallen vrij moeilijk om ze op soort te brengen.

De Vuurjuffer is één van de vroegste soorten op het jaar. Ze verschijnt begin mei en rond eind juni verdwijnt ze al. Het is de enige Rode waterjuffer van onze streek.

Heidelibel.

Er werden naast de 11 soorten waterjuffers ook nog 11 soorten grotere libellen ('echte libellen') gevonden. Daarvan zijn de Heidelibellen, de Grote keizerlibel, de Blauwe glazenmaker en de Platbuik de algemeenste. Heidelibellen kunnen in zeer grote aantallen voorkomen en kunnen ook in tuinen echte populaties (25 dieren) vormen. De andere 'echte libellen' komen alleen in grote aantallen voor bij grote wateroppervlakken. Er zijn 6 verschillende soorten heidelibellen waargenomen in de regio. De Bloedrode-, de Bruinrode- en de Steenrode heidelibel lijken sterk op elkaar. Van de Steenrode hebben we in 2002 2 waarnemingen (med. Robin Guelinckx). Ook de Geelvlakheidelibel (10,12), Zwervende heidelibel en Zwarte heidelibel (11) zijn gezien, de laatste 2 door Robin Guelinckx, maar deze soorten worden niet jaarlijks vastgesteld. Gericht zoeken en steeds determineren van alle heidelibellen zal nodig zijn om de verspreiding in onze streek verder op te klaren. De Vuurlibel (niet verwarren met vuurjuffer !) is een zuidelijke soort. Tot nog toe is er 1 duidelijke populatie bekend in Zuidoost-Brabant nl. in de zandgroeve in Kerkom (8).

In 2001 was er boven een recent gegraven poel in de nabijgelegen bovenloop van de Malendriesbeekvallei een waarneming van een jagend mannetje maar deze

plaats werd slechts éénmaal bezocht. In 2002 werden ook verschillende mannetjes Vuurlibel waargenomen in de zandgroeve te Bierbeek, waar een soortgelijk habitat aanwezig is en bijgevolg ook een populatie aanwezig zou kunnen zijn (med. Robin Guelinckx). De Paardenbijter is een soort die laat op het jaar begint te vliegen en tot begin november kan vastgesteld worden.

3. Rode lijst Vlaanderen

De 22 soorten die in 2002 in onze afdeling zijn vastgesteld, hebben in Vlaanderen het statuut van:

- met uitsterven bedreigd: 1 soort: Noordse witsnuitlibel
- bedreigd: 1 soort: Tengere grasjuffer
- kwetsbaar: 1 soort: Grote roodoogjuffer
- zeldzaam: 1 soort: Weidebeekjuffer
- momenteel niet bedreigd: de 18 overige soorten (zie tabel 1)

De meeste soorten in onze streek zijn in Vlaanderen niet bedreigd of zeldzaam. De Noordse witsnuitlibel werd 1x waargenomen (op 5 juni door Robin Guelinckx). Het was een zwervend mannetje. Zulke diertjes kunnen tientallen kilometers afleggen. Het

Platbuiklibel.

eigenlijke biotoop van deze libel zijn vennen op zandgronden. We kunnen hier dus spreken van een ver afgedwaald mannetje. De Rode lijst is recent herzien en de overige 3 Rode-lijstsoorten staan ondertussen in de categorie ‘momenteel niet bedreigd’ (med. Geert De Knijf).

4. Het belang van tuinvijvers

Er zijn 2 natuurlijke tuinvijvers in het project opgenomen. Beide vijvers werden gegraven in de zomer van 2001 (nr.1 in juni, nr.2 in augustus). Deze vijvers werden gemaakt met folie.

Er zijn eigenlijk weinig verschillen met de natuurlijke poel. De enige verschillen zijn dat de vijver niet in contact staat met de omliggende grond (o.a. geen inspoeling van meststoffen), geen schuin aflopende oever kent (opgebouwd uit terrassen) en dat de vijver minder gevaar loopt in de zomer uit te drogen. Die onafhankelijkheid van de bodem maakt dat er in dit water een perfecte waterkwaliteit kan bestaan eenmaal hij in evenwicht is. Uiteraard worden geen vissen uitgezet, maar laat men de macro-invertebraten van zelf komen. Men kan een handje helpen met de inbreng van streekeigen flora.

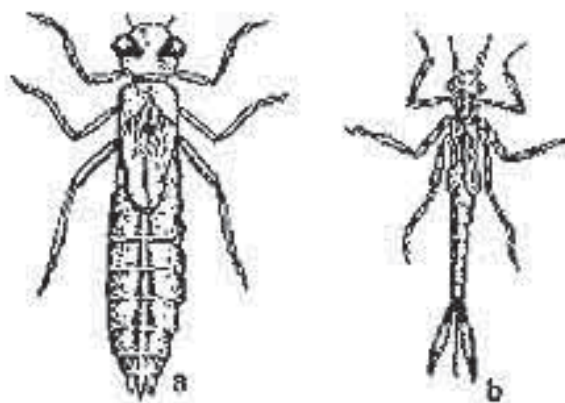
De eerste resultaten

Vijver 1 heeft in 2001 een half libellenseizoen meegemaakt (aug-okt.) en is toen enkel kunnen gebruikt worden door (na)zomeractieve soorten, vijver 2 is nog later in 2001 gegraven.

Na amper 10 maanden (mei 2002) slopen de eerste Glazenmakers al uit. In totaal kwamen er in vijver 1 (4 op 2 meter) ongeveer 200 echte libellen uit (75 Grote keizerlibellen en 100-150 Heidelibellen) !!. Daarnaast kwamen er nog enkele tientallen juffers uit.

We mogen van een succes spreken vermits beide vijvers na 1 jaar al respectievelijk door 13 en 12 soorten zijn bezocht.

Platbuiklibel.

Het belang

Gezien de beperkte omvang van de gemiddelde vijver kunnen er geen vaste populaties (meerdere exemplaren gedurende het grootste deel van de vliegtijd) van de Glazenmakers bestaan. De soort kan zich wel voortplanten. Heidelibellen en de Platbuik kunnen wel vaste soorten genoemd worden. Heidelibellen kunnen bij een vijver al echte populaties vormen (tot 25 exemplaren).

Juffers hebben in de regel kleinere territoria waardoor grotere aantallen van deze soorten kunnen voorkomen. De Azuurwaterjuffer en het Lantaarntje kunnen in zo'n grote aantallen voorkomen, dat men nauwelijks nog van territoria kan spreken.

Het gedrag van libellen is zeer goed waarneembaar bij vijvers (met een mooie oeverbegroeiing). Hierna volgen enkele voorbeelden van waarneembaar gedrag. In feite kan de hele libellencyclus (behalve eistadium) goed geobserveerd worden :

- Larven zijn goed zichtbaar in helder water: waterjufferlarven bevinden zich meestal tussen waterplanten, ‘echte libellen’-larven kunnen zich bijna overal bevinden afhankelijk van de soort.
- Vlak voor het uitsluipen kan men de metamorfose al zien bij bv. de Grote keizerlibel: de larve bevindt zich bij het wateroppervlak tussen de vegetatie; ze is nu vrij kwetsbaar, want de band met het water wordt verbroken (bv. de straalaandrijving verdwijnt, het vangmasker raakt uit gebruik)
- Na deze periode begint het uitsluipen: de meeste soorten kruipen aan verticale stengels omhoog waarbij zich gedurende enkele minuten of uren een boeiend schouwspel voltrekt.
- Daarna blijven de meeste dieren enkele dagen ter plaatse om uit te kleuren en geslachtsrijp te worden (meestal in struiken en bomen).
- De verschillende methodes van ei-afleg: solitair of in (tijdelijke) tandem. Bij juffers kunnen de tandems vaak in een zelfde hoek van het water aan ei-afleg doen, als bescherming tegen predatoren. Ei-afleg kan echter ook onder water gebeuren (bv. bij de Gewone pantserjuffer of het Lantaarntje).

Roodoogjuffer.

Besluit

Een natuurlijke vijver brengt leven in de tuin en kan voor bepaalde dieren als stapsteen fungeren in het proces van verspreiding en kolonisatie. Op een beperkte oppervlakte (10 m²) is al veel mogelijk en de aanleg ervan neemt absoluut niet veel tijd in beslag en kost weinig in vergelijking met een 'normale' vijver of visvijver.

Al wie vragen heeft over bv. de aanleg van natuurlijke vijvers mag steeds contact met mij opnemen. De komende jaren wordt het project verder uitgebreid (nieuwe vijvers of poelen worden opgenomen in de lijst) waardoor we een duidelijker beeld krijgen van de evolutie van de verschillende libellensoorten in onze streek.

Literatuur

NEDERLANDSE VERENIGING VOOR
LIBELLENSTUDIE (2002). *De Nederlandse libellen*
(*Odonata*). Nederlandse fauna 4. Naturalis, KNNV en
EIS Nederland, Leiden.

BOS, F. & WASSCHER, M. (1997). *Veldgids libellen*.
KNNV, Utrecht.

Een overzicht van bijzondere waarnemingen in Zuidoost-Brabant in 2002

Jorg Lambrechts en Robin Guelinckx

In dit artikel geven we een overzicht van interessante observaties van planten en diverse groepen ongewervelden en gewervelden in Zuidoost-Brabant.

De meeste gegevens zijn afkomstig van het 'Waarnemingsnetwerk Velve-Mene', dat eind 2001 opgestart is.

Inleiding

Het digitale 'Waarnemingsnetwerk Velve-Mene' is opgestart in 2001, (groten)deels naar aanleiding van een broedgeval van een Grauwe kiekendief in 2000. Hierdoor ontstond er een mailcircuit om tot afspraken te komen om het nest van deze vogel te beschermen.

Het initiële doel van het waarnemingsnetwerk was dus een snelle informatie-uitwisseling tussen waarnemers om samen van een waarneming te kunnen genieten of om snel in actie te kunnen schieten voor bescherming van een bijzondere broedvogel.

In tweede instantie bood dit netwerk de mogelijkheid om de gegevens te archiveren.

Een derde pluspunt en uiteindelijk het belangrijkste effect van het waarnemingsnetwerk is dat nieuwe waarnemers zich aanmelden en dat er echte netwerkvorming optreedt. In plaats van een hoop 'eenzaten' die naar natuur kijken en wiens waarnemingsboekje zelden geopenbaard wordt, kan je nu elkaars waarnemingen mee beleven en krijg je een veel betere kijk op het voorkomen van bepaalde soorten in onze streek.

Dit artikel vat de voornaamste waarnemingen samen met hier en daar wat duiding.

Momenteel (begin januari 2003) telt het netwerk 54 waarnemers, hoofdzakelijk mensen die binnen de vereniging Natuurpunt Oost-Brabant vzw actief zijn. Om je in te schrijven op het natuurstudienetwerk van de afdeling contacteer je Jorg Lambrechts. Eens je aangemeld bent kan je je waarnemingen sturen naar Velve_Mene@topica.com.

In naburige gebieden wordt op vergelijkbare wijze waarnemingen verzameld. Het waarnemingsnetwerk in de Dijlevallei bestaat al langer en recent is er ook één voor het Hageland opgericht, waar elders in dit jaarboek over gerapporteerd wordt.

Dit overzicht bundelt waarnemingen uit 10 gemeenten in Zuidoost-Brabant, wat overeenkomt met het werkingsgebied van de afdelingen Velve-Mene en Gete-Velve van Natuurpunt Oost-Brabant vzw. Het gaat om Bierbeek, Boutersem, Hoegaarden, Tienen, Glabbeek, Kortenaken, Linter, Geetbets, Zoutleeuw en Landen. Occasioneel nemen we enkele waarnemingen op van net buiten dit gebied.

Donderkruid. Foto Pieter Abts

Planten

In het natuurreservaat De Snoekengracht in Boutersem werden in mei 6084 **Brede orchissen** (*Dactylorhiza majalis*) geteld (André R. & Georges B.)! Verder stroomafwaarts in de Velvevallei, te Butsel, staan er 18 in een grasland dat nog niet in natuurbeheer is (Robin G.). In mei bloeiden in het Aardgat een 200-tal Brede orchissen verspreid over het hooiland (Eddy S.) en dat is net als in de Snoekengracht een toename. Tijdens een flora-excursie op 3 juni stonden er in het Aardgat in Tienen 8 **Bosorchissen** (*Dactylorhiza fuchsii*) in bloei, terwijl één exemplaar de kenmerken van **Gevlekte orchis** (*Dactylorhiza maculata*) vertoonde. Luc Vervoort vond er een plekje met **Zeegroene zegge** (*Carex flacca*) en de zeldzame **Platte rus** (*Juncus compressus*) staat vooral in het hooiland, maar eveneens in de begraasde zone nabij de Kleinbeek (Florawerkgroep Diest). De Padderus (*Juncus subnodulosus*) is plaatselijk dominant in een kwelrijke zone. In een recent aangekocht grasland waar jonge populieren zijn verwijderd is Padderus dit jaar ontdekt en bleek er al talrijk aanwezig (Eddy S.).

Bijenorchis in Hoegaarden. Foto Pieter Abts

Leuke vaststellingen in het Wachtbekken van Miskom zijn de uitbreiding van **Pijptorkruid** (*Oenanthe fistulosa*) in een nat grasland, waartussen de voor de streek zeldzame **Schildereprijs** (*Veronica scutellata*) voorkomt (Florawerkgroep Diest).

Nadat het vorig jaar op meerdere plaatsen is gezien (zie Jaarboek 2001), is **Muizenstaart** (*Myosurus minimus*) dit jaar gemeld op een braakakker aan de oostzijde van het Heidebos in Kortenaken (op 28 april) en in het nabijgelegen Gelbergenbos (Iwan L.).

Natuurontwikkeling in Hoegaarden leverde dit jaar enkele sensationele waarnemingen op. In het natuurreservaat Rosdel is er een populatie **Bleek bosvogeltje** (*Cephalanthera damasonium*) ontdekt, een in Vlaanderen zeer zeldzame orchidee. Op de 'opening' van het reservaat op 8 juni kwam daar nog eens de ontdekking van **Bijenorchis** (*Ophrys apifera*) bij. Tussen deze orchideeën stonden heel wat

Klavervreters (*Orobancha minor*), een bremraapsoort die parasiteert op klavers en andere vlinderbloemigen. Op een voormalige akker in een droogdal (toponiem 'Egypte') verscheen massaal Aardaker (*Lathyrus tuberosus*). Het **Donderkruid** (*Inula conyzae*), dat massaal verscheen in 2000 op een gekapt sparrenbosje, heeft zich over andere percelen verspreid. Deze composiet is ook talrijk op de kalkrijke dijken van de voormalige bezinkingsputten van de Citrique te Grimde-Tienen. In het gebied 'Mene-Jordaan' evolueren de voormalige akkers eveneens zeer knap. Een door kamille en klaproos gedomineerde vegetatie (in 2000, eerste jaar van braaklegging) evolueerde naar een situatie met veel Leverkruid, Heelblaadjes, Akkerdistel en Bosrank. Plaatselijk verschijnen minder algemene soorten als **Kruipend stalkruid** (*Ononis repens*) en **Marjolein** (*Origanum vulgare*). Een bijzondere soort is hier **Zeegroene zegge** (Luc V.), aan 'de Galg'.

Net stroomafwaarts van de samenvloeiing (van Mene en Jordaan) staat deze zegge ook, op voormalig dottergrasland (is kortstondig akker geweest). In het moerassig hooiland met de dikke pollen **Pluimzegge** (*Carex paniculata*) aan het kerkhof van Meldert staat ook **Bittere veldkers** (*Cardamine amara*) en **Paddenrus** (*Juncus subnodulosus*).

In de 'Holpijpweide' in de Jordaanbeekvallei breidt het (op Vlaams niveau zeldzame) Moeraszoutgras (*Triglochin palustre*) uit.

Ook de natuurontwikkeling in het Tiens Broek (na afgraven voedselrijke en vervuilde toplaag) is op botanisch vlak zeer geslaagd te noemen. In 2001 was hier **Akkerscherm** (*Amni majus*) waargenomen wat leidde tot een bezoek van de Diestse florawerkgroep in 2002. Deze bijzondere soort werd niet meer waargenomen, maar andere leuke ontdekkingen bleven niet uit. **Zeegroene rus** (*Juncus inflexus*), **Pitrus** (*Juncus effusus*) en plaatselijk **Platte rus** (*Juncus compressus*) zijn anno 2002 de dominante soorten, waartussen heel wat **Gevleugeld hertshooi** (*Hypericum quadrangulum*) voorkomt. Een heel bijzondere soort is **Aardbeiklaver** (*Trifolium fragiferum*), voorspeld én gevonden door Luc V. **Borstelbies** (*Scirpus setaceus*), **Blauwe waterereprijs** (*Veronica anagallis-aquatica*) en **Kamgras** (*Cynosurus cristatus*) zijn vermeldenswaardig. In het voorjaar was **Echte koekoeksbloem** (*Lychnis flos-cuculi*) zeer opvallend aanwezig en **Tweerijge zegge** (*Carex disticha*) en

Bosbies (*Scirpus sylvaticus*) zijn eveneens 2 soorten van dottergrasland die verschenen zijn.

Op het 'Tormentil-veldwegje' in het Begijnbos (Waanrode), dat grotendeels geel is als de Tormentil bloeit, zijn **Bleke zegge** (*Carex pallescens*) en **Hazezegge** (*Carex ovalis*) gevonden (telkens 1 pol). In het aanpalend heideperceel zijn veenmossen aanwezig (op de top van een Diestiaanheuvel!), samen met Pilzegge en veel Struikheide een indicatie dat hier hoge potenties aanwezig zijn. In een moerasje in de bovenloop van de Kattenbeek staat **Hoge cyperzegge** (*Carex pseudocyperus*) (Jorg L.).

In Assent, op de Hermansheuvel (toponiem 'Struik'), is een belangrijke groeiplaats van **Steenanjer** (*Dianthus deltoides*) aan een voormalig diestiaan-groevetje. De soort staat hier in het gezelschap van Schapezuring, Rapunzelklokje, Duizendblad, Sint-Janskruid en Schermhavikskruid (Robin G.).

In de Malendriesvallei in Kerkom verscheen enkele jaren geleden **Bruin cypergras** (*Cyperus fuscus*) aan de rand van een door afdeling Natuur gegraven poel. Deze pioniersoort is er na korte tijd verdwenen, maar de talrijke aanwezigheid van **Blauwe zegge** (*Carex panicea*) en **Pluimzegge** indiceert de hoge natuurwaarde van het terrein. **Bruin cypergras** is in 2002 gevonden op een geplagd perceel (een 20 tal planten op 23 september) op 100 m van het eerstgenoemde, tesamen met **Borstelbies** (Robin G.).

Bleek bosvogeltje in Hoegaarden. Foto Pieter Abts

Ongewervelden

Libellen

Er zijn in 2002 heel wat voor de streek spectaculaire libellenwaarnemingen verricht, die we hier overlopen. Voor de resultaten van een uitgebreide libellen-inventarisatie verwijzen we naar het artikel van Joris Luypaert in dit jaarboek.

Op 4 juni vloog er een **Noordse witsnuitlibel** (*Leucorrhinia rubicunda*) aan een recent gegraven poel in het natuureservaat Blauwschuurbroek (Robin G.). Populaties van deze soort in België zijn beperkt tot de Antwerpse en Limburgse Kempen, en het Plateau des Tailles. Eén van de weinige meldingen van zwervers komt uit Waals-Brabant, waar op 12 juni 1992 een mannetje gevangen is aan een tuinvijver in Ohain (De Knijf, 2001). De meest nabije gekende populatie situeert zich in Tessenderlo, aan de Pinnekeswijer (Gorssen & Lambrechts, 2001).

Vorige eeuw was er mogelijk een populatie in Vlaams Brabant, aan de vijvers van Groenendaal (Hoeilaart).

Nadat vorig jaar een populatie van **Tengere grasjuffer** (*Ischnura pumilio*) gevonden is in Tienen (Lambrechts, 2002c), leverde gericht zoeken in 2002 heel wat nieuwe vindplaatsen op. De Tengere grasjuffer is een pionierssoort van recent ontstane plassen, bomputten en tijdelijke plassen.

Na het verschijnen van de eerste adulte exemplaren op de twee gekende vliegplaatsen in het voorjaar van 2002 werd het initiatief genomen om 12 voor deze soort geschikte locaties in Zuidoost Brabant te onderzoeken op het voorkomen van *I pumilio*.

Er werden 5 zandgroeven, 2 wachtbekkens, 3 locaties met zeer recent gegraven poelen en 2 natte graslanden met pioniersvegetatie geselecteerd en bekeken:

- Zandgroeve Pellenberg
- Zandgroeve Meensel-Kiezegem
- Zandgroeve Kerkom
- Zandgroeve Kerkom-Malendries
- Zandgroeve Bierbeek
- Wachtbekken op de Kraaiwinkelbeek te Lubbeek (recent aangelegd)
- Wachtbekken op de Velpe te Kersbeek-Miskom
- recent gegraven poelen in Jordaanbeekvallei te Honssem
- recent gegraven poelen in Blauwschuurbroek te Opvelp
- recent gegraven poelen in Rosdel te Hoegaarden
- pioniersvegetatie in nat grasland in de Malendriesbeekvallei te Kerkom (afgegraven)
- pioniersvegetatie in nat grasland in de Velpevallei te Bunsbeek (kapotte drainagebuis)

De soort werd in maar liefst in 10 van de 12 geselecteerde gebieden gevonden (Robin G., Joris L., Jorg L, Pieter V.O.). Enkel in de zandgroeve van Bierbeek en de groeve in Kerkom werden dit jaar geen Tengere grasjuffers gevonden.

Dat *I. pumilio* een uitgesproken pionierssoort is en dat de koloniseringscapaciteit van deze soort bijzonder groot is blijkt uit het feit dat deze soort op zes van de zes pas ontstane (max. 1 jaar oud) geselecteerde gebieden bleek voor te komen (!!). Deze locaties (de pas aangelegde poelen maar ook een nieuw wachtbekken en 2 natte graslanden) zullen op korte termijn minder of zelfs niet meer geschikt zijn. In de verschillende zandgroeven, wachtbekkens en bezinkingsbekkens van Tienen kunnen populaties lange tijd standhouden omdat geschikt habitat (pioniersstadium) steeds opnieuw door menselijke activiteit gecreëerd wordt. Van daaruit kunnen dan geschikte biotopen, zoals pas aangelegde poelen en tuinvijvers, gekoloniseerd worden.

Dat de soort zich bijzonder goed weet aan te passen aan het tijdelijke karakter van zijn habitat bleek zeer mooi uit de waarnemingen in augustus van pas uitgesloten vrouwtjes (van de oranjevorm: *aurantiaca*) in het wachtbekken op de Kraaiwinkelbeek te Lubbeek. Dit wachtbekken werd pas in de winter 2001-2002 aangelegd, dus ei-afzet moet plaatsgevonden hebben in mei 2002! Dat betekent dat de ontwikkeling van ei tot adult stadium binnen één seizoen gebeurt, wat uitzonderlijk is voor libellen.

Door de sterke gelijkenis met het iets grotere en zeer algemene Lantaarntje zou het wel eens kunnen dat de Tengere grasjuffer jarenlang over het hoofd gezien is en de huidige toename van vindplaatsen zou dus kunnen verklaard worden door het feit dat er meer mensen naar libellen kijken en gericht op bepaalde soorten en biotopen beginnen te letten. Een andere mogelijke verklaring is dat de soort, net zoals heel wat andere zuidelijke soorten, door de zachte winters zijn areaal naar het noorden toe uitbreidt.

Op 9 juni zat er aan de Bezinkingsputten van Tienen niet alleen een zeldzame vogel (Terekruiter), maar ook een **Zwervende heidelibel** (*Sympetrum fonscolombii*) (med. Peter C.). Een tweede mannetje van deze soort is op 4 september genoteerd in de zandgroeve van Pellenberg samen met Tengere grasjuffer (Robin G.). In de Malendriesvallei in Kerkom waren op 4 september een (mannetje) **Zwervende pantserjuffer** (*Lestes barbarus*) en een Tengere grasjuffer present. Op 9 september waren er zelfs minimaal 4 mannetjes Zwervende pantserjuffer aanwezig (Joris L.). De **Zwarte heidelibel** (*Sympetrum danae*) is in de Kempen zeer algemeen aan vennen, maar kan in Zuidoost-Brabant vermoedelijk enkel als zwerver

waargenomen worden. Op 19 juli zat er een ex. aan het wachtbekken aan de ring van Tienen, in de Kleinbeekvallei nabij het Aardgat. In het wachtbekken van Miskom zijn 3 mannetjes waargenomen (Iwan L.) op 28 juli.

Ook de **Blauwe breedscheenjuffer** (*Platynemis pennipes*) is in bepaalde delen van Vlaanderen zeer algemeen, bijvoorbeeld in de 'Vallei van de Drie Beken' (Diest), in de Laanvallei (Dijlevallei) en dichterbij in de Wingevallei. Ten zuiden hiervan is ze zeldzaam. In 2002 zijn er waarnemingen gedaan aan de vijver van de kliniek van Pellenberg (Jorg L., Robin G.) en in het Wachtbekken van Miskom (Iwan L.).

De **Vuurlibel** (*Crocothemis erythraea*) is een zuidelijke soort die de laatste 10 jaar gestaag toeneemt in Vlaanderen. Sinds 2001 is er een vestiging in onze streek, een populatie in de zandgroeve van Kerkom, aan een recente uitgraving (Joris L.). In 2002 waren er meerdere waarnemingen met 6 mannetjes en een vrouwtje op 19 juli (Robin G.) en minimum 7 mannetjes op 28 juli (Joris L.). In de zandgroeve van Bierbeek vlogen meerdere mannetjes Vuurlibellen rond en mogelijk is er een populatie aanwezig (Robin G.).

De **Weidebeekjuffer** (*Calopteryx splendens*) komt uitsluitend aan stromend water voor en wordt de laatste jaren meer en meer waargenomen, wat een indicatie is

voor verbeterde waterkwaliteit. Gericht onderzoek op de Velpe tussen Miskom (Wachtbekken) en Halen in 2001 leverde 40 waarnemingen op van 1 tot 4 ex. (Joachim L.). Vooral de opvallende mannetjes worden waargenomen.

In 2002 zijn er waarnemingen in het Blauwschuurbroek (Koen A.), in de Snoekengracht een mannetje op 5 juli (Robin G.), in het Tiens Broek een mannetje op 14 augustus (Robin G.), in de Jordaanbeekvallei een mannetje (Joris L.) en in het wachtbekken van Miskom een 20tal ex. (Iwan L.).

De **Grote roodoogjuffer** (*Erythromma najas*) was tot voor kort opgenomen op de Rode lijst van Vlaamse libellen. Recent zijn er vele waarnemingen gedaan waardoor de status van deze soort veranderd is. Het blijft wel uitkijken voor verwarring met de Kleine roodoogjuffer.

Enkele waarnemingen uit onze regio zijn:

- in Tienen aan een tuinvijver: 3 mannetjes op 30 juli samen met Kleine roodoogjuffer (Philip L.)
- Zandgroeve Kerkom: op 28 juli samen met Kleine roodoog (Joris L.)
- boven de Velpe te Kortenaeken (Robin G.)
- op voormalige weekendvijver in natuureservaat Rozendaalbeekvallei (Vissenaken): 15 ex. en eiafzet waargenomen op 25 juni (Robin G.), samen met Kleine roodoog (2 ex.)

Grote roodoogjuffer

Kleine vos Blauwschuur Bierbeek. Foto Pieter Abts

Vlinders

Na 3 jaar van quasi afwezigheid zijn er dit jaar weer **Kleine vossen** gezien. Een oproep in de katern van het tijdschrift *Natuur en Landschap* (Lambrechts, 2002a) zorgde voor heel wat meldingen. In het voorjaar in Meldert (gehucht Keulen, Eddy S.) en aan de Hazeberg. Vanaf de zomer zijn er opmerkelijk meer waarnemingen, met meldingen uit Bost, Goetsenhoven (Willem L.) en op heel wat plaatsen in de streek van Hoegaarden. De soort kon er dagelijks met meerdere exemplaren waargenomen worden boven de braakliggende akkers in de grote Natuurpunt-reservaten Mene-Jordaanvallei en Rosdel (Hoegaarden). In een tuin in de Doornstraat in Willebringen is de soort permanent aanwezig vanaf half augustus (Lieven en Frans D.), met 5 ex. op 15 september en 8 ex. op 1 oktober. Ook in Kuntich (Kerkomstraat) dagelijks (vanaf eind augustus) in een tuin op Buddleia (Joris L.). Aan de Blauwschuurhoeve in Opvelp zijn er vanaf juni dagelijks waarnemingen en in augustus worden daar 2 rupsennesten gevonden en zijn er een 10-tal vlinders present (Hugo A.). Voorts ook in de Weterbeek op 14 oktober (Esther B.), in Boutersem op 8 september (Pieter V.O.), op de Ransberg (Iwan L.),...

De Kleine vos was vroeger heel algemeen met bijvoorbeeld hoge aantallen in tuinen. Op Buddleia konden tientallen dieren samen gezien worden en Hugo

Abts telde begin jaren '70 tot 250 ex. op Hemelsleutel (in Opvelp).

We merkten op dat de soort tijdens de jaren dat ze zeer zeldzaam was, nog kon gezien worden (in lage aantallen) in het akkergebied van Hoegaarden en Opvelp. Er waren toen diverse waarnemingen aan geïsoleerd gelegen taluds en ondiepe holle wegen. Wat is de reden dat de soort hier in laag aantal kon standhouden? Is deze soort quasi uitgeroeid door een ziekte en konden geïsoleerde populaties overleven? Een andere mogelijke verklaring ligt in weersomstandigheden. Enkele opeenvolgende zachte winters gevolgd door een koudeperiode zou nefast voor reeds uit 'winterslaap' ontwaakte vlinders kunnen zijn.

De **Oranje luzernevlinder** is een trekvlinder en de eerste voor 2002 is op 22 juni te Bierbeek (Marcel J.) vastgesteld. Nadien zijn er nog waarnemingen in Bekkevoort op 30 augustus (Papenbroek) en 8 september (in een tuin) (Jean V.W., Waarnemingsnetwerk Hageland), aan de bezinkingsputten van Tienen constant aanwezig ten minste van 10 augustus tot 15 augustus (Peter C., Erwin H., Lieven D.), aan de Blauwschuurhoeve in Opvelp (vanaf 11 augustus dagelijks; Hugo A.), en in Hoegaarden op het Meiveld op 15 augustus. In het Hoegaardse akkergebied is deze soort traditioneel aanwezig in de nazomer en dit zal dit jaar ook het geval geweest zijn.

Een zéér interessante waarneming is die van **Kleine ijsvogelvlinder** (Rode-lijstsoort) op 22 juni in de holle weg Geldenaaksebaan aan de noordostrand van Mollendaalbos (Marcel J.). Dit is aansluitend bij de gekende populatie in Meerdaalwoud.

Argusvlinder is een algemene soort in Zuidoost-Brabant, maar de waarneming van 8 ex. op 30 september aan de bezinkingsputten van Tienen is toch vermeldenswaardig (Marcel J.). Op de Galgeberg in Kuntich zijn 5 ex. gezien op 23 september, foeragerend op Bitterkruid (Robin G.).

Hoge aantallen (honderden) **Icarusblauwtjes** (*Polyommatus icarus*) werden aangetrokken door de braakliggende akkers waarop massaal kleine klaverachtigen groeien, zowel in Mene-Jordaan als in de Rosdel.

Terwijl de typische eitjes van de **Sleedoornpage** op steeds meer plaatsen het voorkomen van deze soort aan het licht brengen (tijdens het winterhalfjaar), blijven waarnemingen van volwassen vlinders zeldzaam. Pieter V.O. had op 8 september het geluk er één (wijfje) in zijn tuin in Boutersem te zien en Robin G. zag een vrouwtje aan Willebringenbos op 12 september.

De **Eikepage** is op Vlaams niveau minder zeldzaam dan de Sleedoornpage maar wel even onopvallend. Op plaatsen waar de soort talrijk is (vb. overgang bos-heide op zandgrond) kan ze makkelijk waargenomen worden. De waarneming in het Heidebos (Kortenaken) op 19 juli (vrouwtje) is één der eerste voor de streek (Iwan L.).

Er zijn ook enkele waarnemingen van spectaculaire nachtvlinders binnengekomen.

De **Kolibrievlinder** (ook **Meekrapvlinder** of **Onrust** genoemd) is in diverse tuinen waargenomen:

- in Kuntich (Kerkomstraat), op Lavendel op 19 juni en op 9 september (Joris L.)
- in Willebringen (Honsel, Doornstraat), op 15 september en nog heel laat op 24 november, aan de zuidgevel (Lieven D.)
- in Boutersem, op 3 september (Pieter V.O.)
- in Tienen (Zijdelingsestraat), op Buddleia, op 10 oktober (Marcel J.)
- in Bekkevoort, op geranium, op 11 september (Jean V.W., Waarnemingsnetwerk Hageland)
- aan de Blauwschuurhoeve in Bierbeek verbleef een dier langere tijd, of werden meerdere verschillende exemplaren gezien. Er waren onder andere waarnemingen op 16 juni en op 23 juni (Koen en Pieter A.).

Van een andere soort pijlstaartvlinder, het **Avondrood**, zijn twee rupsen gezien in het Tiens Broek, op Harig wilgeroosje op 5 augustus (Florawerkgroep Diest).

Sprinkhanen

De **Sikkelsprinkhaan** (*Phaneroptera falcata*) is nog steeds talrijk op de dijken van de afgedekte bezinkingsputten van de Citrique in Tienen. Daarnaast is er een mannetje (zeker een zwerver) waargenomen in een natte ruigte in de Velpevallei in Bunsbeek (Scholbempd) op 8 september (Jorg L.).

Na de opgang van de Sikkelsprinkhaan, is er alweer een nieuwe zuidelijke sprinkhaansoort 'in aantocht': het **Zuidelijk spitskopje** (*Conocephalus bicolor*).

De soort heeft zich de laatste 10 jaar in België sterk uitgebreid in noordoostelijke richting. In Vlaanderen zijn de 2 westelijke provincies (West- en Oost-Vlaanderen) grotendeels gekoloniseerd, terwijl uit Brabant en Antwerpen tot in 2000 nog geen gegevens bekend waren en uit Limburg slechts 1 (Decler *et al.*, 2000).

De eerste waarneming voor Vlaams-Brabant dateert van 2000: een stevige populatie is ontdekt in Galmaarden, in Zuidwest-Brabant (Somers, 2001). In 2001 is een populatie ontdekt op een braakliggend terrein in de stad Leuven door Koen Berwaerts en een eenzaam roepend mannetje in een wegberm in Kortrijk-Dutsel in de omgeving van Leuven (Robin G.). In 2002 vonden we de soort op 4 plaatsen in Oost-Brabant, telkens in de kruidenrijke rand van een bietenakker!!

- op 21 augustus langs de weg Opvelp-Bevekom (Beauvechain) t.h.v. La Misère (UTM: FS 25 28): een zingend mannetje werd waargenomen door Robin G.
- op 26 augustus in Wommersom, ten zuiden van Walsbergen, één zingend mannetje (Robin G.) (UTM: FS 43 30)
- eveneens op 26 aug. een zingend mannetje in het kleine akkergebied tussen Heverleebos en Meerdaalwoud, het Steenbergveld te Vaalbeek (UTM: FS 18 31) (Jorg L.);
- in het Koutemveld in Boutersem is een grote populatie en zijn de dieren op meerdere plekken gezien (allen in FS 30 32): in een bietenakker, in wegbermen van veldwegjes en de grootste aantallen in een braakliggend grasland langs de Grote Vondelbeekvallei (Robin G.)

Het Zuidelijk spitskopje kan net als de Sikkelsprinkhaan goed vliegen (lange vleugels). De soort verspreidt zich blijkbaar vrij goed. Het akkergebiedje tussen Heverleebos en Meerdaalwoud is volledig omringd door bos, wat voor deze soort een ongeschikt habitat is. Hoe is dat dier daar geraakt? In tegenstelling tot het Gewoon spitskopje (*Conocephalus dorsalis*) komt de soort ook op droge plaatsen voor. De voorkeur voor 'onkruidrijke' akkerranden is opmerkelijk.

In Limburg zijn in 2002 ook meerdere nieuwe vindplaatsen vastgesteld: 2 keer op een mijnterrein in kruidenrijke ruigtes, 1 keer in een verruigd grasland en langs een voormalige spoorwegberm in verruigd grasland (Jorg L.). Daarnaast waren er 2 waarnemingen in de omgeving van de Sint-Pietersberg (Gabriël Erens).

De **Boskrekel** (*Nemobius sylvestris*) is ontdekt in het Begijnenbos in Waanrode op 14 augustus (Robin G.). Deze komt maar op enkele plaatsen in het Hageland meer voor en dit is de meest zuidelijk gelegen vindplaats in de wijde omgeving. De soort heeft warme, zonnige bos(rand)en nodig, waar de diertjes tussen droge bladeren leven. In Heverleebos is de soort waarschijnlijk verdwenen, doordat de bossen te dicht zijn. De dichtstbijzijnde gekende populaties liggen in Troostembergbos (Tielt-Winge) en op de diestiaanheuvelds in de omgeving van Diest, ten noorden van de Demer.

Overige groepen ongewervelden

Hoornaars (*Vespa crabro*) zijn op vele plaatsen gezien en lijken nog vooruitgegaan te zijn ten opzichte van de voorbije jaren: ze waren permanent present in het natuurreservaat de Zeyp in Attenrode, waar ze net als vorig jaar een nest hadden (Robin G.). Ook in de Blauwschuurhoeve was een nest, in een oude muur (Koen A.), evenals in een oude Es aan hoeve Oude Molen in de Molenbeekvallei in Meldert (Jorg L. e.a.).

Daarnaast kwamen er waarnemingen van Willebringenbos op 17 mei (Jos C.), van een tuin en het Astbos in Goetsenhoven in mei en juni (Willem L.), van de Oude vijvers en de Snoekegracht in Boutersem (Pieter A.), van het bosje Scholbempd in Bunsbeek (Jorg L.), van de Weterbeek (Esther B.), Aronsthoek, ... Hoornaars kunnen goed vliegen en het is aannemelijk dat ze behoorlijke afstanden kunnen afleggen bij het foerageren zodat ze in de (wijde) omtrek van een nest kunnen gezien worden.

Een eerder gemelde vindplaats van **Rode bosmieren** in Grimde (Lambrechts, 2002b) is door graafwerken verloren gegaan. Een nieuwe vindplaats is ontdekt in de zandgroeve van Outgaarden (Willem L.).

Enkele interessante zweefvliegen: De **Narcissenzweefvlieg** (*Merodon equestris*) is een minder algemene soort, die frequent in tuinen voorkomt, zoals in Glabbeek op 16 juni (Jorg L.) en Boutersem op 9 juni (Pieter VO).

Een zeldzame zweefvliegsoort die op een wesp lijkt, *Temnostoma bombylans*, is waargenomen in het reservaat Walsbergen (Wommersom, Linter) op 22 juni (Jorg L., Koen B., e.a.).

De **Tijgerspin** (*Argiope bruennichi*) is weer op heel wat nieuwe vindplaatsen gevonden, vergeleken met 2001 (zie jaarboek 2001). Er zijn waarnemingen uit Willebringen, aan de brug over de HST (Pieter VO), Honsem, in boomgaard (Lieven D.), Kuntich, in tuin (Joris L.), Tiens Broek, in natte graslanden (Jorg L.e.a.), Bunsbeek, Velpevallei, in een sloot tussen Liesgras (Jorg L.), St. Margriet-Houtem, aan het voetbalveld (Frans D.), Kortnaken, aan het Heidebos (Iwan L.) en Lovenjoel, in tuin tussen bamboe. Op de reeds bekende plaats in de Holpijpweide (Jordaanbeek, Willebringen) neemt ze in aantal toe (Esther B.).

De **Pyamawants** (*Graphosoma lineatum*) is alweer een zuidelijke soort die aan het oprukken is in noordwaartse richting. Ze is makkelijk te herkennen: volledig rood-zwart gestreept. Op 8 juli is de soort in de Aronsthoek gezien (Koen B.). In Boutersem is deze wants waargenomen aan de ingang van het natuurreservaat de Snoekengracht (Robin G.). In een tuin op een zuidgeoriënteerde steile helling in Leuven (Ridderstraat) was de soort de hele nazomer present op Wilde peen (5 ex. op 23 aug.) (Robin G., Jorg L.), evenals in een tuin aan de rand van het Walenbos in Houwaart waar ze heel talrijk is, ook op Wilde peen (Johan B., 'Waarnemingsnetwerk Hageland'). In de streek zijn oudere waarnemingen bekend van de bezinkingsputten van Tienen in 1996 (Jorg L.) en van de Beninksberg in Wezemaal ('Waarnemingsnetwerk Hageland').

Pyamawants

In onze regio komen 3 soorten glimwormen voor, de bekende Grote glimworm, de Kleine glimworm en de **Kortschildglimworm** (*Phosphaenus hemipterus*). Laatstgenoemde soort is een dagactieve maar zeer onopvallende soort die men best kan opsporen door een vrouwelijk dier van deze soort als lokaas te gebruiken en na enkele uren te kijken of er mannelijke dieren door de feromonen van het vrouwtje aangetrokken worden. In 2002 vond een eerste inventarisatie plaats in Vlaams-Brabant, die heel wat nieuwe vindplaatsen opleverde. Er waren waarnemingen in het Pajottenland, tussen Leuven en Brussel en ook 4 in Zuidoost-Brabant, namelijk in de Snoekengracht in Boutersem, in Opvelp, in Meldertbos en in Hoegaarden. Voor meer informatie kan men contact opnemen met Raphael De Cock (raphael.de.cock@instnat.be).

Amfibieën en reptielen

In Zuidoost-Brabant komen (slechts) 2 soorten reptielen voor: de Hazelworm en de Levendbarende hagedis. Op Vlaams niveau zijn deze niet algemeen (vooral eerstgenoemde wordt weinig waargenomen) en ze staan ook als 'zeldzaam' op de Rode Lijst (Bauwens & Claus, 1996).

De eerste **Levendbarende hagedis** werd gemeld in Meldert, aan 'De Galg', op 7 april (Hugo A.). De soort is heel talrijk in het botanische pareltje Zwartebos, bijvoorbeeld op 4 juni (Robin G.). Tijdens werkdagen in het natuurreservaat 'De Zeyp' te Attenrode werden bijna elke keer hagedissen gezien (Robin G.). Bij het maaien van het meest stroomafwaarts gelegen perceel is een strookje gespaard en een week later bleken zich uitgerekend daar meerdere Levendbarende hagedissen op te houden. Ook een houtstapel die aan 1 zijde omgeven is door braamstruweel is een vaste plaats voor zonnende hagedissen. Ronny Huybrechts ziet regelmatig hagedissen in zijn tuin in Linter (Donhelstraat). Op 14 juli ging het om 2 ex., op 12 augustus waren dat er 5 adulten en 3 juvenielen, samen met 25 Alpenwatersalamanders (onder hout). Op 8 september zaten 6 ex. op de spoorwegzate Tienen-Oplinter, ter hoogte van de plaats waar deze verhard is als fietspad (Robin G.).

In de Mene-Jordaanvallei komen verspreid over het gebied Levendbarende hagedissen voor. Op 28 september is er één gezien op een houtstapel in de Molenbeekvallei in Meldert en op 12 september langs de Babelombeek (aan Anne's mand). Op 11 augustus toonde een hagedis zich in Hoegaarden, in een zuidoost georiënteerde berm van een holle weg met veel Marjolein aan het perceel 'Blinde ezel' (Robin G.).

De **Hazelworm** is een 'pootloze hagedis' die een verborgen levenswijze leidt en slechts zelden gezien wordt. Nieuwe vindplaatsen zijn dan ook altijd heel interessant.

Reeds eind maart meldde Iwan 2 vondsten van de omgeving van het natuurreservaat Heidebos in Kortenen. Het ging om één verkeersslachtoffer en om een dier dat aan het zonnen was in een tuin in de Bredestraat.

Jos Cuppens' dochter vond er op 9 mei één in Lovenjoel (gehucht de Bruul), op kasseien ten zuiden van de spoorweg. De Hazelworm was al wel gekend van het vlakbij gelegen natuurreservaat 'De Weterbeek'. Daar is de aanwezigheid bevestigd op 13 juli, tijdens de werkdag (Hugo A. en Esther B.). In de Zeyp worden de dieren jaarlijks tijdens de werkdag waargenomen. Pieter A. zag op 13 juni een onfortuinlijk ex. in de klauwen van een Torenvalk ! (nadat het grasland gemaaid was).

Op 19 juni lag er een Hazelworm doodgedrennen op de veldweg nabij de 'boswachterswoning' in het Begijnbos te Waanrode.

Vogels

Voor gedetailleerde overzichten van vogelwaarnemingen uit de streek verwijzen we naar het tijdschrift van de Vogelwerkgroep (Ons vogelblad). Info: marcel.jonckers@planetinternet.be

Besluit

Het is duidelijk dat heel wat interessante waarnemingen in de door Natuurpunt beheerde natuurreservaten verricht worden. Via dit artikel trachten we een overzicht te geven van belangrijke ontwikkelingen in de reservaten. Maar het wordt ook duidelijk dat je in je eigen tuin heel wat bijzondere dieren kan vaststellen, bijvoorbeeld Kolibrivlinder. Een andere opmerkelijke trend die we willen opvolgen, is de opmars van diverse zuidelijke soorten, zoals Vuurlibel, Zwervende heidelibel, Zuidelijk spitskopje, Pyamawants, Tijgerspin, ... Of misschien gaan deze soorten wel weer achteruit, vermits het toch al enkele dagen heel koud was deze winter.

Hoe meer waarnemers, hoe beter we deze soorten in kaart kunnen brengen. We lanceren dan ook een oproep om mee te blijven werken aan het waarnemingsnetwerk. Volgend jaar zullen we opnieuw een vergelijkbaar overzicht maken. Alle opmerkingen op dit overzicht zijn dus welkom.

Dankwoord

Met dank aan allen die de moeite nemen hun waarnemingen digitaal te verspreiden via het 'Waarnemingsnetwerk Velpe-Mene'.

In dit overzicht zijn waarnemingen verwerkt van Iwan Lewylle, Hugo, Koen en Pieter Abts, Robin Guelinckx, Jorg Lambrechts, Jos Cuppens, Eddy Stas, Willem Laermans, Peter Collaerts, Marcel Jonkers, Georges Buelens, Pieter Vanormelingen, Eddy Sterckendries, André Roelants, Ronny Huybrechts, Luc Vervoort, Jean Van Winkel, Koen Berwaerts, Lieven en Frans Deschamphelaere, Johan Boogaert, Koen Berwaerts en Esther Buysmans.

Veel dank aan Freek Verdonckt die ervoor zorgt dat het netwerk 'op de sporen blijft'.

Referenties

BAUWENS, D. & K. CLAUS (1996). *Verspreiding van amfibieën en reptielen in Vlaanderen*. De Wielewaal, Turnhout.

DECLLEER, K., H. DEVRIESE, K. HOFMANS, K. LOCK, B. BARENBURG & D. MAES (2000).

Levenbarende hagedis De Zeyp Attenrode. Foto Pieter Abts

Voorlopige atlas en 'rode lijst' van de sprinkhanen en krekels van België. Saltabel i.s.m. IN en KBIN, rapport IN 2000/10.

DE KNIJF, G. (2001). *Waarneming van Leucorrhinia rubicunda in het Kraaibos te Moen-Zwevegem (West-Vlaanderen)*. Gomphus 17 (2): 75-82.

GORSSSEN, J. & LAMBRECHTS J. (2001). *Beheersplan voor het Vlaams natuureservaat 'Houterenberg-Pinnekeswijer'*. AEOLUS in opdracht van AMINAL afdeling Natuur (Limburg).

LAMBRECHTS, J. (2002a). *De kleine Reinaert in de tuin!* Natuur en Landschap 2002 (1), katern Velpe-Mene: p12.

LAMBRECHTS, J. (2002b). *Het rode leger*. Natuur en Landschap 2002 (1), katern Velpe-Mene: p. 8.

LAMBRECHTS, J. (2002c). *Twee bijzondere libellen in het Tiens Broek*. Natuur en Landschap 2002 (2), katern Velpe-Mene: p. 7-8.

SOMERS, N. (2001). *Sprinkhanen in Zuidwest-Brabant*. De Floris 3 (3-4): 14. Tijdschrift van de Viezebeestjeswerkgroep van de JNM.

Een wasplatengrasland te Pellenberg

Georges Buelens

*Wasplaten zijn paddestoelen uit het gelijknamige geslacht, wasplaten of *Hygrocybe*, die niet alleen erg mooi zijn, maar bovendien gelden als een indicatorsoort van voedselarme graslanden. Het valt dan ook te verwachten dat meer van deze soorten zullen worden opgemerkt in onze natuurreservaten naarmate het verschralend beheer van graslanden (verlaging voedselrijkdom) resultaat begint op te leveren. In dit artikel gaan we meer bepaald in op het voorkomen van wasplaten in het Park van Pellenberg.*

Weidewasplaat. Foto: Georges Buelens

Kennismaking met wasplaten

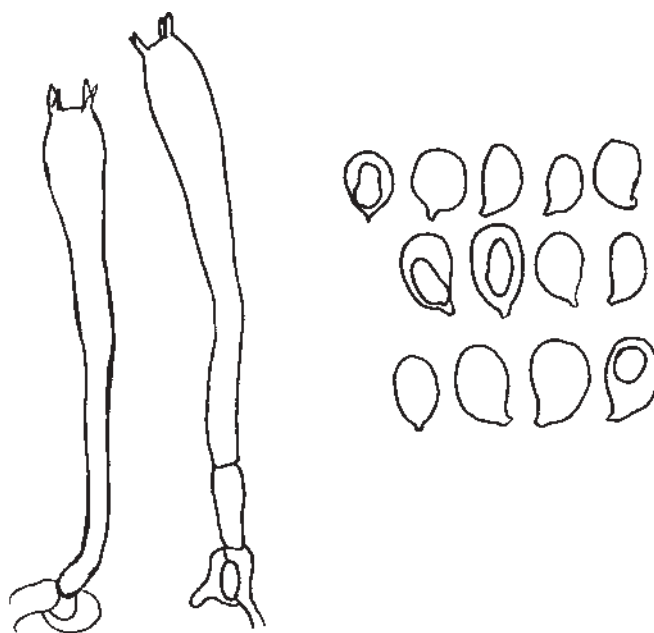
In de systematiek van de Fungi horen wasplaten tot de orde der *Agaricales* of Plaatjeszwamorde. Binnen de familie van de wasplaatachtigen of *Hygrophoraceae*, worden drie geslachten onderscheiden:

Camarophyllopsis, Slijmkoppen of *Hygrophorus* en wasplaten of *Hygrocybe*.

Slijmkoppen (*Hygrophorus*) zijn praktisch allemaal gebonden aan bomen, want het zijn mycorrhiza-vormers, een vorm van symbiose tussen een zwam en de wortels van een boom, en komen in graslanden normaal gesproken niet voor.

De *Camarophyllopsis*-soorten worden meest samen met de wasplaten besproken.

Wasplaten zijn wortelsaprophyten op grassen. Dat wil zeggen dat deze soorten zich voeden met de afgestorven wortels van grassen. Het genus wordt macroscopisch gekenmerkt door de wijd uiteen staande, dikke, wasachtige lamellen met een scherpe snede, en microscopisch onder meer door de gladde, kleurloze sporen en relatief lange basidieën.

Links de basidieën waarop de sporen rijpen en rechts de sporen van *H. psittacina*, ongeveer 1200 maal vergroot.

Vaak zijn wasplaten fraai gekleurd en daardoor populair bij mycologen en natuurfotografen. Rode, oranje en gele soorten zijn verre in de meerderheid maar er zijn ook groene, grijze, bruine, lila en witte soorten. Vorm en grootte zijn zeer variabel, van een hoedje met amper 1 cm diameter tot bijna 10 cm. Zie de verschillende foto's hierbij.

Op enkele uitzonderingen na komen Wasplaten in Europa overwegend buiten het bos voor. Vaak is dat in graslanden, maar dat kan ook in vennen, duinvalleien en andere open vegetaties zijn. Wasplaten groeien in Noord – Amerika overwegend in bossen. Voor een deel betreft het dezelfde soorten die in Europa een grote voorkeur voor graslanden vertonen. Dit belangrijk ecologisch verschil tussen de twee continenten is tot nu toe niet opgehelderd. (Arnolds *et al.*, 1994).

Ook bij ons zijn sommige soorten incidenteel in bosvegetaties te vinden. Aangezien er geen mycorrhiza – vorming (symbiose tussen de wortels van een hogere plant en een zwam) gekend is tussen kruidachtige planten en plaatjeszwammen, mag verondersteld worden dat wasplaten een saprofytische leefwijze hebben.

Elfenwasplaat. Foto: Georges Buelens

Vuurzwam. Foto: Georges Buelens

De soorten wasplaten in Vlaanderen

Het aantal soorten wasplaten voor Vlaanderen, is slechts bij benadering op te geven. Er worden immers nog steeds nieuwe soorten of verdwenen gewaande soorten aangetroffen, vooral in de Voerstreek. In Limburg werden immers de laatste jaren grote inspanningen geleverd om de wasplaten beter in kaart te brengen. De kennis van de wasplaten bleef ook lange tijd onvoldoende, onder meer door het ontbreken van goede literatuur. Met het verschijnen van betere literatuur neemt ook de belangstelling voor wasplaten toe en daarmee hopelijk ook het aantal meldingen van zowel de soorten als de groeiplaatsen.

Walley & Verbeken (2000) vermelden 22 soorten voor Vlaanderen en geven aan in welke mate deze bedreigd zijn. Deze indeling volgens Rode-lijstcategoriën wordt weergegeven in tabel 1.

In dezelfde tabel werden de soorten die in Pellenberg voorkomen, met een kruisje aangeduid. Een probleem bij het hanteren van deze tabel is de verwarring tussen soorten en variëteiten volgens de verschillende auteurs. Voor Europa zijn 50 soorten opgenomen in Boertmann (1996) met daarbij nog verschillende variëteiten. Dit erg volledige werk maakt ook komaf met variëteiten die door sommige auteurs als soorten worden beschouwd.

Vermeulen (1999) behandelt 30 soorten. In de "Aantekenlijst voor zwammen en slijmzwammen" 1996 van K.A.M.K., worden 39 soorten en 16 variëteiten opgesomd, maar dan wel voor heel België.

Waar groeien wasplaten?

Als indicatorsoort van voedselarme graslanden groeien wasplaten op die terreinen waar de mestkar geen toegang heeft. In de praktijk zijn dit graslanden op

steile hellingen, te steil voor de tractor maar wel te begrazen door runderen, schapen of paarden. Anderzijds kunnen wasplaten ook worden aangetroffen op graslanden die door omstandigheden een dusdanige behandeling kregen dat het beheer heeft geleid tot voedselarme toestanden, zoals in parken en eventueel ook in private tuinen.

Wanneer kan worden gesproken van een 'wasplatengrasland'?

Het is niet zinvol om elk gazonetje of weiland waarin één soort wasplaat voorkomt als een 'wasplatengrasland' voor te stellen. Als praktisch bruikbaar criterium wordt hier gehanteerd, "het gemeenschappelijk voorkomen van tenminste drie soorten in een vegetatie, waarin grassen of grasachtige planten het aspect bepalen". In onze regio komt, voor zover bekend, momenteel enkel het park van het U.Z. te Pellenberg daarvoor in aanmerking.

Kenmerken van een wasplatengrasland

Lang geleden is het de mycologen al opgevallen dat wasplaten dikwijls met meerdere soorten bijeen en in grote aantallen groeien in zeer specifieke, lokaal voorkomende vegetaties. (Arnolds *et al.*, 1994). Toch konden wasplaten niet bij een bepaalde plantengemeenschap worden ingedeeld. Meestal bleken wasplaten juist op de overgang van plantengemeenschappen voor te komen. Het verschijnsel was zo opvallend dat men in dit verband begon te spreken over een associatie, daarmee doelend op de constante samenstelling en het specifieke milieu van het wasplatengrasland. Het gebruik van de term associatie is hier echter niet terecht om terminologische redenen. De betrokken paddestoelen vormen immers een onderdeel van de gehele plantengemeenschap en dus kunnen zij ten hoogste als 'laag -gezelschap' of 'synusia' worden beschouwd.

Papegaazwam. Foto: Georges Buelens

Slijmwasplaat. Foto: Georges Buelens

Tabel 1

Categorie 0 – Uitgestorven in Vlaanderen		Pell.
Hygrocybe berkeleyi	Witte weidewasplaat (1948)	
Hygrocybe punicea	Granaatbloemwasplaat (1979)	
Categorie 1 – Met uitsterven bedreigd		Pell.
Hygrocybe chlorophana	Gele wasplaat	
Hygrocybe coccinea	Scharlaken wasplaat	
Hygrocybe flavipes	Geelvoetwasplaat	x
Hygrocybe laeta	Slijmwasplaat	x
Hygrocybe quieta	Wantsenwasplaat	
Categorie 2 – Bedreigd		Pell.
Hygrocybe calyptriformis	Rozerode wasplaat	
Hygrocybe coccineocrenata	Veenmosvuurzwammetje	
Hygrocybe conicoides	Duinwasplaat	
Hygrocybe radiata	Bruingestreepte wasplaat	
Categorie 3 – Kwetsbaar		Pell.
Hygrocybe fornicata	Ridderwasplaat	
Hygrocybe helobia	Broos vuurzwammetje	
Hygrocybe irrigata	Grauwe wasplaat	
Hygrocybe konradii	Gebochelde wasplaat	
Hygrocybe marchii	Beemdwasplaat	
Hygrocybe perplexa	Bruinrode wasplaat	
Hygrocybe psittacina	Papegaaizwammetje	x
Hygrocybe reidii	Honingwasplaat	
Hygrocybe russocoriacea	Geurende wasplaat	
Categorie Z – Zeldzaam		Pell.
Geen Hygrocybe soorten		
Categorie B – Waarschijnlijk bedreigd		Pell.
Hygrocybe ceracea	Elfenwasplaat	x
Hygrocybe fuscescens	Gevlekt sneeuwzwammetje	
Hygrocybe mucronella	Bittere wasplaat	
Hygrocybe pratensis	Gewone weidewasplaat	x
Categorie A – Achteruitgaand		Pell.
Geen Hygrocybe soorten		
Categorie N – Momenteel niet bedreigd		Pell.
Hygrocybe acutoconica	Puntmutswasplaat	
Hygrocybe conica	Zwartwordende wasplaat	x
Hygrocybe glutinipes	Kleverige wasplaat	
Hygrocybe insipida	Kabouterwasplaat	
Hygrocybe miniata	Gewoon vuurzwammetje	x
Hygrocybe virginea	Gewoon sneeuwzwammetje	x
Categorie ? – Onvoldoende gekend		Pell.
Geen Hygrocybe soorten		

Wasplaten hebben als groep een grote ecologische amplitude en kunnen in zeer verschillende graslandgemeenschappen goed gedijen. In Nederland heeft men voor de verschillende soorten wasplaten toch een voorkeur van biotoop kunnen vaststellen, naargelang zuurgraad, vochttoestand en bodemtextuur.

Gekende groeiplaatsen uit de regio

In het oostelijk deel van de provincie Vlaams-Brabant, komen verschillende groeiplaatsen van wasplaten voor. Zonder meer erg belangrijk is het park van het U.Z. te Pellenberg (8 soorten). Het vliegveld te Schaffen, het provinciaal domein Halve Maan te Diest, het Kloesbos te Aarschot, het natuurreservaat 'de Hazenberg' te Opvelp, het natuurreservaat Koeiheide te Bertem en privaatpark Eikenhof te Kortenberg, bieden mogelijkheden tot meer soorten indien het beheer op Wasplaten wordt afgesteld.

Verspreid komen nog groeiplaatsen van wasplaten voor in private tuinen, maar zeer zeker zijn nog lang niet alle vindplaatsen gekend. Bovendien is de kennis van wasplaten nog lang niet algemeen en wordt er nog te weinig naar gekeken.

De groeiplaatsen van Wasplaten in onze regio vertonen weliswaar punten van overeenkomst, maar er blijken toch belangrijke verschillen te bestaan. Het vraagt echter meer studie en een langere observatieperiode om daar zinvolle dingen over te schrijven. We beschrijven de toestand van de locatie in Pellenberg.

Locatie Pellenberg

Het parkgebied is gekenmerkt door een zandige heuvel, naar het zuidwesten georiënteerd, die geleidelijk overgaat in zandleem en leem naar de vijver toe. De gradiënten hoog – laag of droog – nat maken het mogelijk dat hier verschillende plantengemeenschappen tot ontwikkeling komen. De meeste soorten wasplaten zijn te vinden op de overgang

van zand naar leem, maar ook daarbuiten kunnen wasplaten worden aangetroffen.

Op het zanderig gedeelte groeien planten als Zilverhaver (*Aira caryophylla*), Vogelpootje (*Ornithopus perpusillus*), Muizeoor (*Hieracium pilosella*), Gewone veldbies (*Luzula campestris*), Schapezuring (*Rumex acetosella*), Hazepootje (*Trifolium arvense*) en verder Ruig haarmos (*Polytrichum piliferum*), Gewoon gaffeltandmos (*Dicranum scoparium*), Gewoon haakmos (*Ritidiadelphus squarrosus*) en eveneens lichenen als Gevorkt heidestaartje (*Cladonia furcata*).

Op het lager gelegen lemig deel groeien naast Muizeoor (*Hieracium pilosella*), ook Gestreepte witbol (*Holcus lanatus*), Pinksterbloem (*Cardamine pratensis*) en Glanshaver (*Arrhenatherum elatius*).

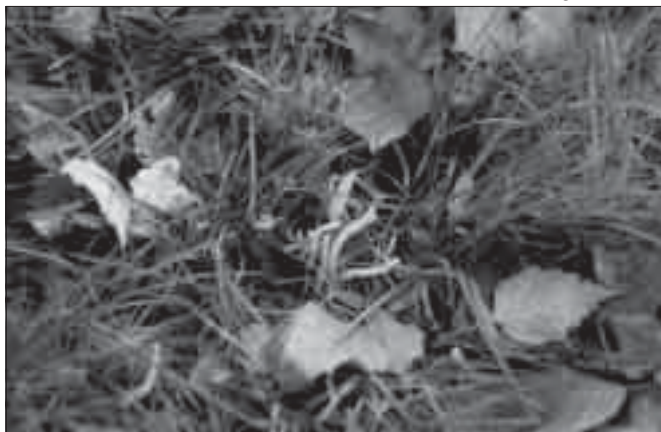
De Wasplaten die hier voorkomen zijn: Zwartwordende wasplaat (*Hygrocybe conica*), Gewoon vuurzwammetje (*Hygrocybe miniata*), Papegaaizwammetje (*H. psittacina*), Elfenwasplaat (*H. ceraceae*), Geelvoetwasplaat (*H. flavipes*) en Slijmwasplaat (*H. laeta*). Deze verzameling Wasplaten krijgt hier bovendien het gezelschap van Gele knotszwam (*Clavulinopsis helvola*).

Op een andere blijkbaar meer zure bodem, (dekkingspercentage mossen groter dan 50 %), staat massaal de Slijmwasplaat (*H. laeta*) in gezelschap van Reukgras (*Anthoxanthum odoratum*), Knolboterbloem (*Ranunculus bulbosus*), Pinksterbloem (*Cardamine pratensis*) en massaal Gewoon haakmos (*Rhytidiadelphus squarrosus*).

Op een meer grazige plaats staat de Weidewasplaat (*H. pratensis*) en het Sneeuwzwammetje (*H. virginea*).

Met deze verzameling wasplaten behoort het park van het U.Z. te Pellenberg tot het beste wat op dat gebied in Vlaanderen is te vinden. Van de vermelde soorten zijn

Gele knotszwam. Foto: Georges Buelens

Sneeuwzwam. Foto: Georges Buelens

Tabel 2:

Het voorkomen van wasplaten in België, Vlaanderen en Vlaams-Brabant en de referentie in Boertmann (1996):

Soort Hygrocybe	Soort Wasplaat	blz.	B	VI.	VI-Br.
Aurantiosplendens	Prachtwasplaat	130	x		
Calciophila		104			
Calyptriformis		136	x		
Canescens		44	x		
Cantharellus	Trechterwasplaat	110	x		
Ceracea	Elfenwasplaat	120	x	x	x
Chlorophana	Gele wasplaat	140	x		
Cinerella		62			
Citrinopallida		64			
Citrinovirens		138			
Coccinea	Scharlaken wasplaat	116			
Coccineocrenata	Veenmosvuurzwammetje	114			
Colemanniana	Bruine wasplaat	54	x		
Conica	Zwartwordende wasplaat	158	x	x	x
Constrictospora		100			
Flavipes	Geelvoetwasplaat	58	x	x	x
Fornicata	Ridderwasplaat	72	x		
Glutinipes	Kleverige wasplaat	142	x		
Helobia	Broos vuurzwammetje	134			
Ingrata	<i>Blozende wasplaat</i>	76	0	0	
Inspida	Kabouterwasplaat	122	x		
Intermedia	Vezelige wasplaat	148	x		
Irrigata	<i>Grauwe wasplaat</i>	88	x		
Lacmus	Violetgrijze wasplaat	56	x		
Laeta	Slijmwasplaat	84	x	x	x
Lilacina		68			
Marchii	Beemdwasplaat	118			
Miniata	Vuurzwammetje	102	x	x	x
Mucronella	<i>Bittere wasplaat</i>	132	x		
Nitrata	Apothekerswasplaat	74	x		
Ovina	Sombere wasplaat	78	x	x	
Persistens	<i>Gebochelde wasplaat</i>	152	x		
Phaeococcinea		96			
Pratensis	Weidewasplaat	40	x	x	x
Psittacina	Papegaaiwammetje	80	x	x	x
Punicea	Granaatbloemwasplaat	128	x		
Quieta	Wantsenwasplaat	98	x		
Radiata		60			
Reidii	Honingwasplaat	92	x		
Russocoriacea	Geurende wasplaat	46	x		
Salicis-herbaceae		126			
Spadicea		150	x		
Splendidissima		94	x		
Subpapillata		146			
Turunda	Bruinschubbig vuurzwammetje	112			
Viola	Viooltjeswasplaat	70	x		
Virginea	Sneeuwzwammetje	48	x	x	x
Vitellina		90			
Xanthochroa		66			

Gunstig voor wasplaten	Ongunstig voor wasplaten
Maaien plus afvoeren (1 x laat in de zomer, of 2 x voor- en nazomer in productieve vegetaties)	Verruiging en vervilting.
Betreding beperken tot de paden.	Betreding met zware machines of in natte perioden.
Afplaggen van duidelijk vermestte toplaag	Afplaggen van oude, voedselarme tot tamelijk voedselrijke graslanden zonder recente vermesting
Extensieve of matig intensieve beweiding	Vertrappen van waardevolle delen, intensieve beweiding
Bekalken van verzurende graslanden. Indien bemesting, dan liefst met ruige stalmest	Bemesting, opbrengen van slootbagger
Kleinschalig reliëf	Ploegen, egaliseren
Hoge grondwaterstanden in het winterhalfjaar	Plotseling waterstand verhogen of overstroming in zomer / herfst
Solitaire bomen met boombegeleidende paddestoelen	Inwaai en ophoging van bladeren
Beheer in oude, niet te intensief gebruikte graslanden (ongewijzigd) voortzetten	Onderbreking van graslandbeheer

er 2 in Vlaanderen met uitsterven bedreigd (!!), de Geelvoetwasplaat en de Slijmwasplaat), 2 soorten zijn waarschijnlijk bedreigd (Elfenwasplaat en Weidewasplaat), 1 soort is kwetsbaar (Papegaaizwammetje) en 2 soorten zijn momenteel niet bedreigd (Gewoon vuurzwammetje en Sneeuwzwammetje) volgens de Rode lijst (Walleyn & Verbeken, 2000).

De overige groeiplaatsen konden niet allemaal even intens worden onderzocht, zodat er daar ook nog meer soorten zouden kunnen worden waargenomen. Sterke progressie wordt verwacht van het natuurreservaat 'de Hazenberg' te Opvelp, een droog hellinggrasland waar begrazing door paarden knappe resultaten oplevert. Hier werden dit jaar tussen twee – en driehonderd stuks Papegaaizwammetjes geteld, wat zeer mooie aantallen zijn!

Het park 'Eikenhof' te Kortenberg had vroeger een wasplatengrasland, maar door vermesting en verkeerd beheer is daar momenteel alles verdwenen. Het onderstreept nogmaals het groot belang van goed beheer voor wasplaten.

Het beheer van wasplatengraslanden

Het ligt voor de hand dat dergelijke gebieden allemaal op de één of andere manier een verschromlend beheer krijgen. In Pellenberg wordt reeds meer dan 30 jaar gazon gemaaid, waarbij het maaisel wordt afgevoerd. De optimale bodem voor paddestoelenrijke graslanden laat zich echter niet makkelijk omschrijven. Net als bij de hogere planten komen de meest waardevolle soorten niet voor in voedselrijke omstandigheden. Aan de andere kant zijn ook de armste, zuurste en natste

Zwartwordende en geelvoetwasplaat. Foto: Georges Buelens

Slijmwasplaat. Foto: Georges Buelens

bodems niet erg in trek. Optimale omstandigheden zijn dus matig voedselrijk, zwak zuur tot kalkrijk en matig vochtig tot droog. Speciaal wanneer er sprake is van een gevarieerde bodemopbouw en/of kleine hoogteverschillen zijn er soortenrijke graslanden te verwachten, zeker wanneer het gaat om oudere, mosrijke graslanden. Veel paddestoelenrijke graslanden in onze regio zijn gelegen op eerder steile hellingen, waar grondwaterbewegingen mogelijk zijn dicht onder het oppervlak.

De belangrijkste elementen in wasplaten-graslandbeheer zijn het streven naar verlaging van de voedselrijkdom (verschraling) en continuïteit in het beheer van beweiding of hooien. Slechts een klein deel van de graslandpaddestoelen kan ook in natte graslanden groeien. Wie wat extra wil doen voor de paddestoelen kan vaak volstaan met kleine aanpassingen van het beheer. In onderstaande tabel, van de Commissie Paddestoelen en Natuurbehoud in Nederland, worden daartoe zeer interessante adviezen gegeven.

Besluit

Het aantal soorten en vindplaatsen van wasplaten zal gezien de huidige inspanningen in het natuurbehoud en -beheer zeker stijgen in de reservaten en ook de kennis zal toenemen. Intussen moet alles in het werk worden gesteld om wasplaten-graslanden de bescherming en het beheer te geven die ze verdienen. Het beheer dat wasplaten vereisen komt grotendeels overeen met het beheer dat de vele typische planten- en diersoorten van

voedselarme (schrale) graslanden vereisen.

Wasplaten zijn echt schaars in Vlaanderen en het Park van Pellenberg is zonder meer waardevol alleen al daarom. Eén van de soorten die in Pellenberg voorkomen, Slijmwasplaat of *Hygrocybe laeta*, is zelfs een Europese aandachtsoort.

Nieuwe gegevens over wasplaten zijn zeer welkom op het secretariaat van Natuurpunt Oost-Brabant.

Literatuurlijst

ARNOLDS, E. (1994). *De oecologie en sociologie van Wasplaten*. Mededeling nr.189 van het Biologisch Station te Wijster, en Mededeling nr. 29 van de afdeling Vegetatiekunde en Plantenoecologie, Landbouwhogeschool Wageningen.

BOERTMANN, D. (1996). *The Genus Hygrocybe*. Fungi of Northern Europe, vol.1

K.A.M.K. (1996). *Aantekelijst voor zwammen en slijmzwammen*.

VERMEULEN, H. (1999). *Paddestoelen, Schimmels en Slijmzwammen van Vlaanderen, determinatiesleutels aan de hand van veldkenmerken*. De Wielewaal. Natuurhistorische reeks 99/2. 615 pp.

WALLEYN, R. & A. VERBEKEN(2000). *Een gedocumenteerde Rode lijst van enkele groepen paddestoelen (macrofungi) van Vlaanderen*. Instituut voor Natuurbehoud.

Zwartwordende en geelvoetwasplaat. Foto: Georges Buelens

De (h)erkenning van onze niet-levende natuur

Jeroen Jansen

In deze bijdrage wordt ingegaan op het begrip geowaarden, met als voorbeeld de Hagelandse getuigenheuvels. De link met natuurbehoud wordt gelegd en er wordt gepleit om belangrijke geologische waarden te beschermen en te herwaarderen. .

Wie een beetje nieuwsgierig is, weet dat ons land helemaal niet zo vlak is als een enkeling durft te beweren. De landschapstekenaars van dienst waren zand, leem en klei, water en wind, vorst en dooi. Ze hebben miljoenen jaren de tijd genomen om het natuurlijk reliëf te boetsen tot wat het nu is. Ook in de ondergrond zijn natuurlijke verschijnselen zoals fossielen, geplooid geologische lagen of bodems het resultaat van aardkundige processen. Dergelijke abiotische (niet-levende) fenomenen vormen, samen met de biotische (levende) organismen, én hun complexe onderlinge wisselwerking, het geheel van de natuur. Bij natuurbeheer en natuureducatie zijn het nochtans de flora en fauna die bijna alle aandacht cadeau krijgen. Terecht misschien. Maar ook fysische natuurverschijnselen kunnen boeiend zijn. Alvast een reden om er even bij stil te staan.

Geowaarden

Fysische natuurverschijnselen worden reeds lang geapprecieerd en bestudeerd in de aardwetenschappen. Zulke interesse kan alleen maar ontstaan wanneer ze voor ons bepaalde waarden dragen. Om een beter inzicht te krijgen in die geowaarden, ontlede we ze in een aantal afzonderlijke waarden:

Landschapswaarde

Het reliëf en de ondergrond bepalen ongetwijfeld het landschap. Voorbeeld bij uitstek is de Grand Canyon. Maar ook dicht bij huis wordt het Hagelandse landschap gekenmerkt door zijn typische reliëfvormen en de ijzerzandsteen. Het fysisch milieu bepaalt er in zekere zin de persoonlijkheid of eigenheid van de streek. Vele toponiemen duiden immers op een bepaald fysisch landschapselement: Wijngaardberg, Vorsdonkbos-Turfputten, Vallei van de Kalsterloop, Demerbroeken, ...

Wetenschappelijke waarde

Fysische verschijnselen vormen het studie-onderwerp van de aardwetenschappen. Het geopatrimonium, of het geheel van 'sporen' opgeslagen in het fysische milieu, draagt immers bij tot het achterhalen van de geschiedenis van de aarde. Ze verwijzen naar het klimaat, het

milieu, het reliëf of de tektonische omstandigheden uit het verleden. Denken we maar aan ontsluitingen van de Krijt/Tertiair-grens (uitsterven van dinosauriërs). Net als historici, kunnen ook aardwetenschappers leren uit het verleden, met het oog op morgen.

Educatieve waarde

De educatieve waarde van ons abiotisch milieu spruit voort uit de aardwetenschappelijke informatie die valt af te lezen uit fysische verschijnselen. Net als bij biologie en ecologie, maakt het rechtstreekse contact met het studie-onderwerp aardwetenschappen levendiger.

Foto Jeroen Reyniers

Foto Jeroen Reymiers

Economische waarde

Ons fysisch milieu kan ook ten dienste staan van de mens omwille van de economische waarde. Verschillende delfstoffen zijn immers gegeerd door de industrie. Denken we maar aan diamanten, steenkool, of de vroegere bouwstenen in het Hageland.

Ecologische waarde

Het voorkomen van bepaalde habitats is -al dan niet rechtstreeks- afhankelijk van het bodemtype, het reliëf of van bijvoorbeeld de grondwaterstroming. Elementen en processen van de abiotische natuur reguleren met andere woorden de biotische natuur. Een bekend voorbeeld is het nest van oeverzwaluw of ijsvogel in een steile oeverwand.

Probleemstelling

Sommige abiotische natuurverschijnselen dragen dus een belangrijke geowaarde. We merken dat deze waarden bedreigd worden. En dit ondanks de huidige natuurbescherming, waar de aandacht immers meer naar het beschermen van de eigenlijke flora en de fauna gaat (de bioconservatie) en in mindere mate naar de geoconservatie.

De bedreiging van geo-objecten is voornamelijk een gevolg van de landhonger bij de verstedelijking, die sinds de competitie om de ruimte in de jaren vijftig meer en meer ruimte opeiste. Hierdoor zijn meanders afgesneden, rivieren ingedijkt, zandverstuiwingen gefixeerd, natuurlijke reliëfvormen vernietigd of aangetast, geologisch interessante ontsluitingen volgestort of afgevlakt ... Kortom: fysieke processen zijn 'onder controle' en het fysisch patrimonium valt in vele gevallen niet meer af te lezen uit het landschap.

In tegenstelling tot bioconservatie, staat de bescherming en opwaardering van geologische, geomorfologische en bodemkundige verschijnselen en processen in België nog in zijn kinderschoenen. In vele andere landen is een beleidslijn omtrent geowaarden daadwerkelijk een onderdeel gaan uitmaken van een natuur- of landschapsbehoud.

Geoconservatie en -restauratie

Het hoofddoel van een geobeleid is het voorkomen van de teloorgang van interessante reliëfvormen en ontsluitingen en van de waarden die ermee samenhangen. Geoconservatie betekent dan letterlijk het bewaren en beschermen van deze geo-objecten. We denken hierbij bijvoorbeeld aan het behoud van waardevolle profielwanden.

Daarnaast kunnen we ook progressief te werk gaan en bepaalde geomorfologische processen in beperkte mate reactiveren (georestauratie).

Waarom niet gefixeerde landduinen terug laten verstuiwen, rechtgetrokken rivieren opnieuw laten hermeanderen, of veengroei in beperkte mate bevorderen? Een dergelijk concept sluit perfect aan bij het natuurbeheer en de ontwikkeling van 'nieuwe natuur'. Zo zal het verstuiwen van landduinen een voortdurende ontwikkeling van pioniersstadia reguleren.

Opwaardering is verder ook mogelijk omdat een waarde een dynamisch begrip is. Waarom niet het natuurlijk reliëf accentueren in het landschap? Of aardwetenschappelijke informatie overbrengen naar het grote publiek via eenvoudige informatiepanelen? Positief inspelen op de beeldperceptie en de landschapsappreciatie geeft ongetwijfeld een

meerwaarde aan het huidige landschap. Onbekend is immers onbeminde.

Nu stelt zich de vraag welke fysische landschapselementen of processen prioritair aandacht krijgen. Analooq aan de biodiversiteit die de stelregel is bij de bescherming van de flora en de fauna, kan de verscheidenheid aan natuurlijke landschapsvormen, fossielen, geologische structuren of bodemhorizonten (de geodiversiteit) het richtsnoer vormen voor een geobeleid. In onze buurlanden worden hiertoe voornamelijk twee criteria gebruikt:

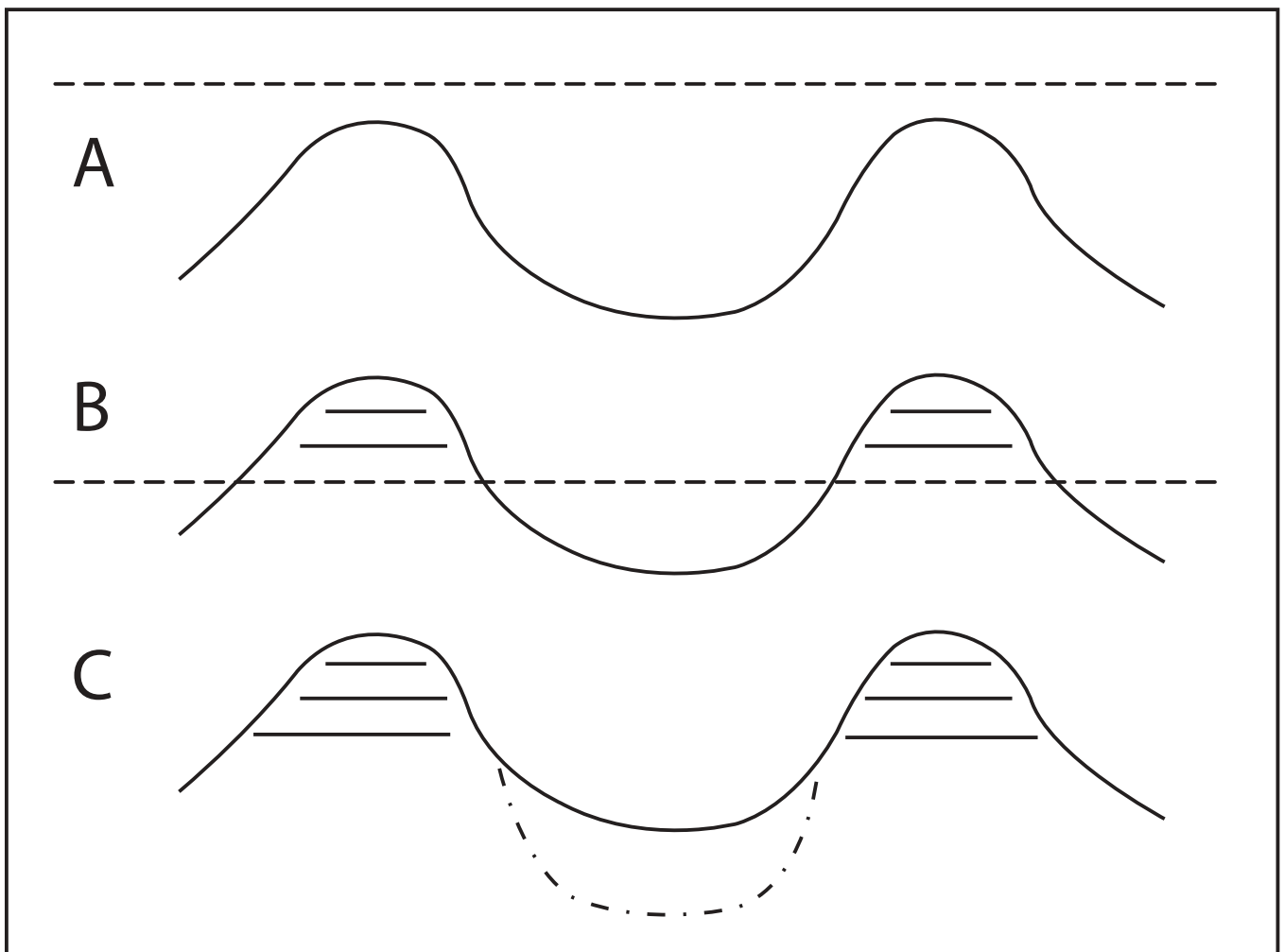
- 'zeldzaamheid', b.v. vindplaats van zeldzame fossielen;
- 'representativiteit voor de geogenese'. B.v. ontsluiting van Krijt: representatief voor Droog Haspengouw; paraboolduinen: representatief voor

het dekzandlandschap in de Kempen; heuvelruggen met ontsluiting van ijzerzandsteen: representatief voor het Hageland. Dit laatste voorbeeld lichten we hieronder kort toe.

De geogenese van de Diestiaanheuveld uit het Hageland

De streek van het Hageland is enkele karakteristieke heuvelruggen rijk. Deze bulten in het overwegend vlakke Vlaamse landschap ontstonden toen de Diestiaanzee zich ongeveer 7 miljoen jaar geleden terugtrok. Wat achterbleef waren zandbanken, een soort uitvergroete richels (figuur A) zoals je die ook parallel aan het huidige Noordzeestrand aantreft.

Nu vond dit geologische proces ook elders plaats, maar in het Hageland verweerden de heuvels niet zoals in

----- zeespiegel

==== oxidatie van glauconietrijke zanden tot ijzerzandsteen

- . - . verdere uitschuring valleien

Foto Jeroen Reymiers

andere gebieden. Dat komt doordat de zandige bodem er grote hoeveelheden glauconiet bevat. Dit ijzerhoudend mineraal oxideert en vormt ijzerroest wanneer het in aanraking komt met zuurstof uit de lucht (bij daling van de zeespiegel, figuur B). IJzerroest doet zandkorrels aaneenkitten waardoor er ijzerzandsteen wordt gevormd, een zeer hard gesteente dat zich krantig overeind weet te houden tegenover de natuurelementen. De ijzerzandsteen belette dat erosie op de heuvels de vrije hand zou krijgen.

Nadat de Diestiaanzee helemaal was teruggetrokken schuurden de beken en rivieren die op het land ontstonden de valleien tussen de heuvelruggen steeds dieper uit (figuur C).

De Hagelandse ruggen, als versteende zandbanken, zijn met andere woorden dragers van ons natuurlijk erfgoed. Daarop geënt laten ontsluitingen van ijzerzandsteen in verlaten groeves of holle wegen ons in één oogopslag 'in' de heuvel kijken. Dergelijke ontsluitingen zijn dan ook representatief voor het Hageland met zijn typische heuvelruggen. Daarnaast treffen we de ijzerzandstenen ook als Hagelandse stempel aan op oudere gebouwen (zoals in diverse kerken, vb. Schaffen) of bijvoorbeeld als sierelement in tuintjes.

Besluit

Natuurlijke reliëfvormen, geologische lagen en bodemhorizonten maken deel uit van de niet-levende natuur. Dergelijke fysische verschijnselen kunnen een landschappelijke, wetenschappelijke/educatieve, economische of ecologische waarde dragen. We merken echter dat deze geowaarden bedreigd worden. Een geobeleid, als antwoord op deze bedreiging, is in vele landen effectief geïntegreerd binnen het landschaps- en natuurbeleid. In België staat een dergelijk beleid nog in zijn kinderschoenen. Toch zijn er reeds een aantal hoopgevende voorbeelden: de inrichting van fossiele boomstronken in een geopark (Hoegaarden), de bescherming van de grindgroeve van As (Genk), diverse hermeanderingsprogramma's, behoud van een ontsluiting bij de herinrichting van de groeve van Opgrimbie (Vlaams natuurreservaat de Kikbeekbron, Maasmechelen). Ook deze bijdrage is bedoeld als een duwtje in de rug voor een collectieve bewustwording van de waarde van ons (verwaarloosd) natuurlijk erfgoed. Het veilig stellen van dit erfgoed voor de komende generatie, of het opnieuw activeren van bepaalde geomorfologische processen, kan perfect convergeren met de doelstellingen van Natuurpunt.

Relevante links:

- <http://www.natuurlijk.nl/geologie/aardwaarden.htm>
- <http://www.europeangeopark.org/>
- <http://members.lycos.nl/aardkundigew/>
- <http://www.landwerk.nl/Artikelen/artikel-Dinkel.htm>
- <http://www.sgu.se/hotell/progeo/>

Berghertshooi (*Hypericum montanum*) in de belangstelling. Haar vroegere verspreiding in het 'Limburgse karteringsgebied' en de 'Omgeving van Diest'

Herman Vannerom

Berghertshooi kwam vroeger op meerdere plaatsen in de 'omgeving van Diest' voor. Het is een plant die aan lage fosfaatgehalten in de bodem is aangepast, waardoor ze reeds lange tijd verdwenen is uit voorgenoemde streek.

Berghertshooi (*Hypericum montanum*), een fosfaatvlieder volgens Westhoff (1991), was op het einde van de vorige eeuw en het eerste decennium van deze eeuw in de "Omgeving van Diest" en het "Limburgse karteringsgebied" bekend van meerdere toendertijdse gemeenten (Ghysebrechts L., 1885, 1888, 1900, 1904, 1910; Durand in De Wildeman & Durand, 1899) (fig. 1a).

Haar vroegere verspreiding op de Diestiaanse ijzerhoudende zandgronden in het Diestse valt vrij goed samen met het gebied in de "Omgeving van Diest" en het "Limburgse karteringsgebied", daar waar de verspreidingsgebieden van *Rubus phyllostachus* (fig. 1b) en van *Rubus grabowskii* (fig. 1c), twee morfologisch en plantensociologisch verwante bramensoorten, in elkaar overgaan. Men zou kunnen stellen dat Berghertshooi (*Hypericum montanum*) in het Diestse een gebied bezette dat als een vage grens (*limes divergens*) tussen de woongebieden van de genoemde *Rubi* kan geduid worden. *Hypericum montanum* is zoals *Rubus phyllostachus* en *R. grabowskii* een soort van boszomen en houtkanten. Door haar overgevoeligheid aan fosfaten is *Hypericum montanum* echter (vrij snel) uit de omgeving van Diest verdwenen (Vannerom, 1997) na het invoeren van de fosfaatbemestingen in de moderne landbouw ca. 1890-1920. Na een melding voor Vrankens te Paal ca. 1909 (Ghysebrechts, 1910) zijn mij geen recente vondsten meer bekend.

Ook doordat sommige van de waarnemingen van Ghysebrechts (1904, 1910) na het verschijnen van de *Prodrome de la Flore Belge* (Durand in De Wildeman & Durand, 1899) werden gepubliceerd zijn de vroegere verspreidingen van *Hypericum montanum* in de *Atlas van de Belgische en Luxemburgse flora* (van Rompaey & Delvosalle, 1972) en in *Delvosalle & Boulet*

(1996) aan te vullen of te verbeteren aan de hand van het verspreidingskaartje in dit artikel (fig. 1a).

Evenals de ijzerhoudende gronden kunnen ook de basisch reagerende bodems (die calcium of magnesium bevatten), en dit zelfs in sterkere mate, fosfaten (afkomstig van de landbouw) binden in een onoplosbare, voor de planten onopneembare vorm. *Hypericum montanum* heeft zich thans in het Laagland van NW-Europa teruggetrokken in haar refugia, ver van de landbouwgebieden. Om dezelfde redenen heeft ze zich echter weten te handhaven in de colliene gebieden van het Floragebied (Delvosalle & Boulet, op. cit.; Champluvier & Fraiture, 1999). In het algemeen kan men stellen dat het vroegere areaal (ca. 1900) van *Hypericum montanum* krimpt (zeker in het Laagland van NW-Europa) tot kleine eilanden (deelarealtjes), dit als gevolg van het gebruik van kunstmeststoffen (fosfaten) in de moderne landbouw.

Referenties

- CHAMPLUVIER, D. & FRAITURE, A. (1999). *Dumortiera* 73: 9-16.
- DELVOSALLE & BOULLET (1996). *Documents floristiques* 4(1): kaart 878.
- DURAND, TH. in DE WILDEMAN, E. & TH. DURAND (1899). *Prodrome de la Flore Belge*. Tomus 3.
- GHYSEBRECHTS, L. (1885). *Bull. Soc. Roy. Bot. Belg* 24 (1): 351-362.
- GHYSEBRECHTS, L. (1885). *Bull. Soc. Roy. Bot. Belg* 24 (2): 38-55.
- GHYSEBRECHTS, L. (1888). *Bull. Soc. Roy. Bot. Belg* 27 (2): 14-22.
- GHYSEBRECHTS, L. (1900). *Bull. Soc. Roy. Bot. Belg* 39 (2): 37-45.
- GHYSEBRECHTS, L. (1904). *Bull. Soc. Roy. Bot. Belg* 41 (2): 8-11.
- GHYSEBRECHTS, L. (1904). *Bull. Soc. Roy. Bot. Belg* 41 (2): 102-105.
- GHYSEBRECHTS, L. (1910). *Bull. Soc. Roy. Bot. Belg* 47 155-184.
- VANNEROM, H. (1997). *Dumortiera* 67: 29.
- VAN ROMPAEY & DELVOSALLE (1972). *Atlas van de Belgische en Luxemburgse flora*. Brussel, Nationale Plantentuin Meise.
- WESTHOFF, V. (1991). *Lijst van de fosfaatvlieders onder de hogere planten*. Manuscript. 8pp.

Fig. 1a

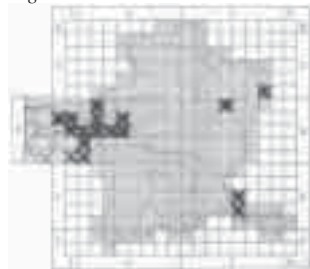

Fig. 1b

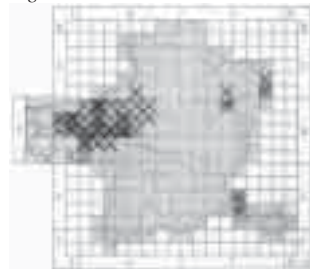

Fig. 1c

Actualisering van de lijsten van de uitgestorven hogere plantensoorten in de “Omgeving van Diest”, eind 2002

Herman Vannerom

Deze korte mededeling is bedoeld als aanvulling op het artikel over de uitgestorven hogere plantensoorten in de “Omgeving van Diest”, zoals vorig jaar gepubliceerd in het Jaarboek natuurstudie 2001.

De lijsten van de uitgestorven hogere plantensoorten in de “Omgeving van Diest” (Vannerom, 2002) dienen eind 2002, indien nodig, als volgt aangepast.

Fosfaatvliedende soorten (P)

- a. fosfaatvliedende soorten (P), verdwenen van 1910 tot 1951
 - > teruggevonden: steenanjer, *Dianthus deltoides*
- b. fosfaatvliedende soorten (P), verdwenen van 1952 tot 1987

> teruggevonden:

spits havikskruid, *Hieracium lactucella*
stippelvaren, *Oreopteris limbosperma*
tripmadam, *Sedum rupestre*

- c. fosfaatvliedende soorten (P), verdwenen van 1988 tot 2002

> verdwenen:

riempjes, *Corrigiola litoralis*

Bijlage

1. Lijst van de verdwenen fosfaatneutrale en fosfaatminnende soorten

- a. verdwenen van 1910 tot 1951

teruggevonden: nihil

- b. verdwenen van 1952 tot 1987

teruggevonden: grote watereppe, *Sium latifolium*

- c. verdwenen van 1988 tot 2002

teruggevonden: nihil

2. Lijst van de verdwenen soorten met onbekende of onzekere status (restgroep)

- a. verdwenen van 1910 tot 1951

teruggevonden: nihil

- b. verdwenen van 1952 tot 1987

teruggevonden: Duits viltkruid, *Filago vulgaris*

- c. verdwenen van 1988 tot 2002

teruggevonden: nihil

verdwenen: grote pimpernel, *Sanguisorba officinalis*

Referenties

VANNEROM, H. (2002). *De uitgestorven fosfaatvliedende hogere plantensoorten in de “Omgeving van Diest”*. IN: VOS, M., LAMBRECHTS, J. & CLEYNHENS, L. *Jaarboek natuurstudie 3 (2001): 15-19*. Natuurpunt Oost-Brabant vzw.

Filago vulgaris

Dianthus deltoides L.

Het waarnemersnetwerk in de regio Hagelandse Heuvelstreek. Een stand van zaken na enkele maanden werking.

*Koen Berwaerts en Els Vints
Natuurstudiewerkgroep Hagelandse Heuvelstreek*

De Natuurstudiewerkgroep van de Natuurpuntregio Hagelandse Heuvelstreek is eind 2001 van start gegaan. De belangrijkste doelstellingen zijn het betrekken van (nieuwe) mensen rond natuurstudie en een beter beeld krijgen van de verspreiding van fauna en flora in onze regio. Twee middelen die we daartoe aanwenden, zijn de organisatie van activiteiten (excursies, informatie-avonden en cursussen) en de uitbouw van een elektronisch netwerk van waarnemers. Via dit laatste krijgt iedereen de kans om zijn of haar waarnemingen kenbaar te maken én worden alle 'abonnees' op de hoogte gebracht van wie wat waarneemt. Het emailnetwerk is nu een paar maanden actief. Hieronder geven we een stand van zaken.

Het netwerk

Het emailnetwerk wordt georganiseerd in de regio Hagelandse Heuvelstreek. Deze regio omvat de gemeenten Aarschot, Begijnendijk, Bekkevoort, Diest, Holsbeek, Lubbeek, Rotselaar, Scherpenheuvel-Zichem, Tielt-Winge en Tremelo. Het netwerk is van start gegaan op 6 mei 2002. Een aantal weken later bestond het aantal ingeschreven mensen uit 57 van wie

70% waarnemingen doorstuurde. Gemiddeld genomen wordt er één bericht per dag verzonden via het netwerk. Alle waarnemingen die in de berichten vermeld worden, worden opgeslagen in een Access-databank waardoor we via zoekopdrachten ('queries') waarnemingslijsten per gebied of per dier- of plantengroep kunnen maken. Hieronder geven we een kort overzicht van de waarnemingen die in de databank aanwezig zijn op 10/11/2002.

Figuur 1: Aantal waarnemingen per 1*1 UTM kilometerhok

De doorgestuurde waarnemingen zijn afkomstig uit 126 verschillende gebieden. Een gebied kan een natuurgebied of een deel ervan zijn, maar ook de tuin van een waarnemer of een wegberm. Wanneer we dit uitdrukken in aantal 1*1 kilometerhokken (UTM), komen we aan 139, dit omdat sommige gebieden (geheel of gedeeltelijk) in meerdere hokken vallen. Vermits onze regio 495 kilometerhokken beslaat, betekent dit dat uit 28% van de kilometerhokken minstens één waarneming werd gemeld. Het aantal hokken met minstens 10 waarnemingen betreft slechts 18%. De verspreiding over de regio wordt weergegeven in Figuur 1. Wat opvalt zijn de ‘waarnemingsloze’ gemeentes Begijnendijk en Tremelo. De meeste waarnemingen worden in Aarschot geregistreerd. In totaal werden 2646 waarnemingen doorgestuurd. Merk op dat een waarneming geen betrekking heeft op het aantal exemplaren dat werd waargenomen. Opgedeeld volgens groep noteren we dat er 44 zwammen (2%), 794 planten (30%), 1144 ongewervelden (43%), 1 vis (<0.5%), 27 amfibieën en reptielen (1%), 600 vogels (23%) en 36 zoogdieren (1%) werden waargenomen. Er wordt dus voornamelijk melding gemaakt van planten, ongewervelden en vogels. Sterk ondervertegenwoordigd zijn de zwammen, vissen, amfibieën, reptielen en zoogdieren.

Hot spots in onze regio ?

Het aantal soorten dat in onze regio werd waargenomen en via ons netwerk werd gemeld, bedraagt: zwammen (44), planten (334), libellen (28), lieveheersbeestjes (24), sprinkhanen (18), dagvlinders (28), nachtvlinders (15), zweefvliegen (19), spinnen (7), andere ongewervelden (43), vissen (1), amfibieën (4), reptielen (2), vogels (120) en zoogdieren (14). Rekening houdend met het feit dat heel wat waarnemingen niet via het netwerk gemeld worden (bijvoorbeeld voor de vogels), geeft dit overzicht aan dat vele groepen zeer slecht onderzocht zijn. Op basis van de huidige databank uitspraken doen over de soortenrijkdom in onze regio is dan ook een hachelijke onderneming. We beperken ons hier enkel tot twee groepen die vrij goed onderzocht zijn: sprinkhanen en dagvlinders. Onze regio is vrij rijk aan sprinkhanensoorten. Er werden dit jaar 18 soorten via het netwerk gemeld. Hiervan hebben 11 soorten de status ‘momenteel niet bedreigd’ op de voorlopige Rode lijst (Decler *et al.* 2000), 3 soorten zijn ‘kwetsbaar’ (d.i. Greppelsprinkhaan, Snortikker en Zompsprinkhaan), 3 soorten ‘zeldzaam’ (d.i. Boskrekkel, Veldkrekkel en Struiksprinkhaan) en 1 soort ‘met uitsterven bedreigd’ (d.i. Rosse sprinkhaan). Rekenen we hierbij ook nog reeds bekende vindplaatsen van

De Rosse sprinkhaan, dit jaar o.a. ontdekt aan de Eikelberg in Gelrode (Aarschot). Foto: Jeroen Mentens

De Sleedoornpage, haar eitjes worden volop geteld in onze regio! Foto: Marc Lehouck

Moerassprinkhaan (kwetsbaar) en Kustsprinkhaan (zeldzaam) (waarnemingen van voorbije jaren) dan komen we aan 20 soorten voor onze regio! Voor de dagvlinders kunnen we een goede vergelijking maken met de gegevens uit de regionale atlas (Meyermans & Berwaerts, 1993). Er werden 28 dagvlindersoorten waargenomen waarvan 2 kwetsbare soorten (Bruine eikenpage en Kleine ijsvogelvlinder). Eén soort betrof een trekvlinder (Oranje luzernevlinder). Het Hooibeestje staat op de Rode lijst als ‘momenteel niet bedreigd’ maar gaat sterk achteruit (Maes & Van Dyck, 1999). De bedreigde Sleedoornpage werd dit jaar niet als adult waargenomen maar zal ongetwijfeld op de waarnemingslijst verschijnen tijdens de wintereitellingen (Figuur 3). Een vergelijking met de waarnemingen uit 1991 en 1992 leert dat, rekening houdend met zwervers en trekkers, het aantal soorten status-quo gebleven is.

De toekomst

We kunnen concluderen dat het waarnemersnetwerk op een aantal maanden tijd reeds heel wat waarnemingen heeft opgeleverd én heel wat mensen heeft aangezet om zijn of haar waarnemingen door te sturen. Voor een aantal soortengroepen kan een preliminair verspreidingsoverzicht gegeven worden, maar voor de meeste groepen is het beeld zeer onvolledig. De verdere uitbouw van het netwerk zal ongetwijfeld een beter beeld geven van de verspreiding in onze regio! Hiertoe moeten nog meer mensen betrokken worden bij het waarnemersnetwerk en moet er meer gebiedsdekkend gewerkt worden. Zelfs uit heel wat van onze natuurgebieden worden amper waarnemingen gemeld!

Tenslotte moeten we verdere inspanningen doen om meer groepen zoals zwammen, amfibieën en reptielen en zoogdieren te betrekken. De start van een zwammenwerkgroep in onze regio betekent alvast een zeer positief signaal.

Hoe schrijf je je in op het netwerk van de regio Hagelandse Heuvelstreek? Stuur een e-mail naar hageland-subscribe@topica.com. Je ontvangt daarna een welkomstbericht waarna je elke e-mail ontvangt die via het netwerk verstuurd wordt. Zelf kan je je waarnemingen of vragen sturen naar hageland@topica.com. Op de website <http://www.topica.com/lists/hageland> kan je alle berichten nog eens nalezen. Iedereen is welkom !

Dankwoord:

We danken alle mensen die waarnemingen doorstuurd naar het netwerk!

Adres: Strijdersstraat 64/104 3000 Leuven

Telefoon: 016 29 62 88.

E-mail: Koen.Berwaerts@ua.ac.be

Referenties:

DECLEER, K., DEVRIESE, H., HOFMANS, K., LOCK, K.; BARENBURG, B. & MAES, D. (2000). *Voorlopige atlas en “rode lijst” van de sprinkhanen en krekels van België* (Insecta Orthoptera). Werkgroep Saltabel i.s.m. I.N. en K.B.I.N., Rapport Instituut voor Natuurbehoud 2000/10, Brussel, 75 p..

MAES, D. & VAN DYCK, H. (1999). *Dagvlinders in Vlaanderen - Ecologie, verspreiding en behoud*. Stichting Leefmilieu/Antwerpen i.s.m. Instituut voor Natuurbehoud en Vlaamse Vlinderwerkgroep/Brussel.

MEYERMANS, F. & BERWAERTS, K. (1993). *Dagvlinders in het Hageland en de Zuiderkempen*. JNM Hageland-Zuiderkempen en Regionale Vereniging Natuur en Landschap.

Contactpersonen van de afdelingen

Aarschot

Bert Neefs, Boonzakstraat 3, 3200 Gelrode, 016 56 09 31

Begijnendijk

Leen Van Craen, Hoekje 47, 3130 Begijnendijk, 016 53 75 45

Bekkevoort

Roel Baets, Staatsbaan 96, 3460 Bekkevoort, 013 32 79 49

Boortmeerbeek

Eddy Van Bouwel, Mimosalaan 31, 3191 Hever, 016 62 00 16

Diest

Yves Beken, Hasseltsebaan 16, 3290 Deurne, 013 66 39 58

Gete-Velpe

Jaak Geebelen, Pottelbergstraat 34, 3471 Hoeleden, 016 76 60 16

Haacht

Lieve Francis, Ad. De Spoelberch 25, 3150 Wespelaar, 016 60 19 39

Holsbeek

Denis Clinckemaillie, Mostingstraat 3, 3221 Nieuwrode, 016 62 14 41

Kampenhout

Ewoud l'Amiral, Vissegatstraat 3, 3071 Erps-Kwerps, 02 253 65 88

Leuven

Sigrid Raedschelders, Coosemansstraat 57, 3010 Kessel-Lo, 016 89 04 15

Lubbeek

Luc De Groote, Kortrijkstraat 29, 3210 Linden, 016 25 56 92

Rotselaar

Rik Maes, Dijlestraat 44, 3110 Rotselaar, 016 44 31 96

Scherpenheuvel-Zichem

David Swinnen, Goede Weide 5, 3270 Scherpenheuvel-Zichem, 013 77 49 52

Tielt-Winge

Eric Van de Plas, Motbroekstraat 33, 3390 Tielt-Winge, 016 53 26 63

Tremelo

Walter Vansteenberge, Pandhoevestraat 12, 3128 Baal, 016 53 18 66

Velpe-Mene

Hugo Abts, Neervelpsestraat 48, 3360 Bierbeek, 016 73 30 23

Zaventem

Danny Blockmans, Rode Beukendreed 11, 1930 Nossegem, 02 757 90 16

Hyla

Mark Lehouck, Rotselaarsesteenweg 99, 3018 Wijgmaal, 016 44 49 36

Vogelwerkgroep

Marcel Jonckers, Zijdelsingestraat 20, 3300 Tienen, 016 81 87 87

Topicanetwerken

Velpe-Mene:

inschrijven kan na contactname met Jorg Lambrechts, 016 77 92 19, waarnemingen kan je daarna sturen naar Velpe_Mene@topica.com

Hagelandse Heuvelstreek:

inschrijven kan via hageland-subscribe@topica.com, waarnemingen kan je sturen naar hageland@topica.com contactpersoon is Koen Berwaerts, 016 29 62 88

Redactie jaarboek

Margriet Vos, Jorg Lambrechts, Marileen Vandenbergh

Redactie-adres

Natuurpunt Oost-Brabant

Diestsesteenweg 77, 3010 Kessel-Lo

Tel en fax 016 25 25 19

npob@natuurpunt.be

www.natuurpunt.be/oost-brabant

Leverden een artikel voor dit jaarboek

Berwaerts Koen

Strijdersstraat 64 104, 3000 Leuven

016 29 62 88

koen.berwaerts@ua.ac.be

Buelens Georges

Boskouterstraat 41, 3370 Boutersem

016 63 26 42

georges.buelens@advalvas.be

Guelinckx Robin

Ridderstraat 267, 3000 Leuven

016 73 44 87

robin.guelinckx@instnat.be

Jansen Jeroen

Schellekensberg 41, 3290 Schaffen

013 31 47 31

jeroen.jansen@vlm.be

Lambrechts Jorg

Zuurbemde 9, 3380 Glabbeek

016 77 92 19

jorglambrechts@hotmail.com

Lambrechts Joachim

Parkstraat 17, 3000 Leuven

016 20 00 28

joachim.lambrechts@natuurreservaten.be

Luypaert Joris

Kerkomstraat 18, 3300 Kuntich

016 81 03 92

joris.luypaert@vt4.net

Mentens Jeroen

Sint-Annastraat 30, 3560 Lummen

013 33 77 28

jeroen.mentens@agr.kuleuven.ac.be

Monnens Jos

Koetsweg 54, 3010 Kessel-Lo

016 25 35 28

jos.monnens@belgacom.net

Thys Nobby

Berghoekstraat 6, 3012 Wilsele

016 35 59 00

nobby.thys@natuurpunt.be

Vannerom Herman

Boudewijnvest 58, 3290 Diest

013 31 11 77

Vints Els

Strijdersstraat 64 104, 3000 Leuven

016 29 62 88

els.vints@lin.vlaanderen.be

Met dank aan alle auteurs

natuurpunt

Provincie Vlaams-Brabant